

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΙΑΡΔΟΣ

ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3^η ΕΚΔΟΣΗ
ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Κάθε γνήσιο αντίτυπο υπογράφεται από το συγγραφέα

Επιμέλεια Έκδοσης:

Γεώργιος Κ. Σιάρδος

Τηλ. 2310-998.808, Fax: 2310-998.828, e-mail: siardos@agro.auth.gr

ISBN 960-431-955-8

1^η Έκδοση 1997

2^η Έκδοση βελτιωμένη και συμπληρωμένη, Απρίλιος 2005

3^η Έκδοση βελτιωμένη και συμπληρωμένη, Φεβρουάριος 2009

© Copyright: Γεώργιος Κ. Σιάρδος, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Γεωπονική Σχολή, Τομέας Αγροτικής Οικονομίας,
Εργαστήριο Γεωργικών Εφαρμογών και Αγροτικής Κοινωνιολογίας,
Θεσσαλονίκη 541 24.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή –ολική ή μερική ή περιληπτική–, η κατά παράφραση ή διασκευή απόδοση του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο –μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό ή άλλο–, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

Εκτύπωση

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 23920 72.222 (6 γραμ.) - Fax: 23920 72.229

e-mail: info@ziti.gr

Βιβλιοπωλείο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Αρμενοπούλου 27 • 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ. 2310 203.720, Fax 2310 211.305

e-mail: sales@ziti.gr

www.ziti.gr

Πρόλογος 3^{ης} έκδοσης

Η παρούσα τρίτη έκδοση του βιβλίου χαρακτηρίζεται, αφενός από τις επιγενόμενες βελτιώσεις, διορθώσεις, προσθήκες που ήταν αναγκαίες για την πληρέστερη έκδοση και αρτιότητα του συγγράμματος, κυρίως όμως χαρακτηρίζεται από την αλλαγή στον τίτλο του βιβλίου, με την απάλειψη του όρου «αγροτικής» που περιλαμβανόταν στην 1^η έκδοση. Η αυστηρά εξειδίκευση του βιβλίου με την προγενέστερη ονομασία Μεθοδολογία Αγροτικής Κοινωνιολογικής Έρευνας, μολονότι αποσκοπούσε να δείξει την κατεύθυνση προς την οποία προσανατολιζόταν, το αναγνωστικό κοινό, δεν αποτελούσε, ιδιαίτερο παρακινητικό παράγοντα για τη χρησιμοποίησή του από κοινωνικούς επιστήμονες, παρόλο που οι γενικές κοινωνιολογικές αρχές με βάση τις οποίες είχε γραφτεί το βιβλίο ήταν αυτές που χαρακτήριζαν το περιεχόμενό του. Στην παρούσα έκδοση, όπως και στην προηγούμενη 2^η, με τον τίτλο Μεθοδολογία Κοινωνιολογικής Έρευνας, το βιβλίο χωρίς να αφίσταται του αρχικού σκοπού του, έχει έναν γενικότερο προσανατολισμό, προς τον, με την ευρύτερη έννοια, κοινωνικό επιστήμονα-ερευνητή, ανεξαρτήτως της αυστηρής εξειδίκευσής του.

Με τη βελτίωση και ανανέωση της πρώτης και της δεύτερης έκδοσης του βιβλίου, πιστεύω ότι παραδίδω τόσο στον προπτυχιακό και μεταπτυχιακό φοιτητή, όσο και στον κοινωνικό επιστήμονα και ερευνητή ένα σύγγραμμα σημαντικά ωφέλημα για τις ανάγκες της έρευνάς του και διανθισμένο με ικανό αριθμό παραδειγμάτων που έχουν ληφθεί από τον ελληνικό χώρο. Σίγουρα, όπως αναφέρεται και στις προηγούμενες εκδόσεις, το σύγγραμμα δεν προτίθεται να περιλάβει όλες τις ερευνητικές στρατηγικές, ούτε και κατ' ανάγκη βλέπεται ως όργανο έτοιμο να εφαρμοστεί από όλα τα άτομα που επιζητούν εύκολες και γρήγορες λύσεις στα δικά τους ερευνητικά προβλήματα. Ωστόσο, καλύπτει στρατηγικές-κλειδιά και υποδεικνύει τεχνικές με κάθε δυνατή λεπτομέρεια, στα πλαίσια ενός επιστημονικά διατυπωμένου και συνάμα κατανοητού συγγράμματος.

Σήμερα, με περισσότερο διαπιστωμένη την ανάγκη της σημασίας και χρησιμότητας του έργου και μετά την ευμενή αποδοχή και υποδοχή από τους αναγνώστες των προηγούμενων εκδόσεων, οδηγήθηκα στην 3^η έκδοση του παρόντος συγγράμματος, διαρθρωμένου σε ενότητες-κεφάλαια σε μια

αρμονική εννοιολογική διάταξη και σειρά ενοτήτων ικανών να διευκολύνουν τον αναγνώστη ερευνητή στη διεξαγωγή της δικής του έρευνας.

Το βιβλίο, εκτός από τα δεκαπέντε μεγάλα κεφάλαια στα οποία διαρθρώνεται, περιλαμβάνει στο τέλος, εκτενή βιβλιογραφία, κυρίως ξενόγλωσση, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί, με υποδείγματα ερωτηματολογίων που έχουν χρησιμοποιηθεί σε έρευνες, καθώς και λεξιλόγιο των σχετικών με τη μεθοδολογία της κοινωνιολογικής έρευνας ελληνικών όρων και γίνεται αντιστοίχισή τους με τους αγγλικούς.

Ελπίζεται, ότι με την παραπάνω διάρθρωση της ύλης η παρούσα 3^η έκδοση, όπως και οι προηγούμενες, θα αποτελέσει σημαντικό βοήθημα τόσο για τους φοιτητές-μελλοντικούς ερευνητές στο χώρο της ελληνικής κοινωνίας, όσο και για τους λοιπούς κοινωνικούς ερευνητές στο χώρο της δραστηριότητάς τους.

Οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσοι συνετέλεσαν με οποιονδήποτε τρόπο στην αρτιότερη έκδοση του βιβλίου, με ιδιαίτερη αναφορά στον Εκδοτικό Οίκο ΖΗΤΗ.

Εξυπακούεται, όπως πάντοτε, ότι για σφάλματα, παραλείψεις και ατέλειες μόνος υπεύθυνος είναι ο συγγραφέας του παρόντος.

Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος 2009

Γεώργιος Κ. Σιάρδος

Περιεχόμενα

<i>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</i>	1
-----------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

1. Γενικά	5
2. Σχέση θεωρίας και έρευνας	6
3. Ορισμός και έννοια της μεθοδολογίας	10
4. Προβλήματα στην κοινωνιολογική ανάλυση	11
5. Το ηθικό μέρος της κοινωνιολογικής έρευνας	12

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Γενικά	15
2. Παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή του ερευνητικού προβλήματος ..	16
3. Διατύπωση του προβλήματος της έρευνας	17
4. Αξιολόγηση του προβλήματος της έρευνας	18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ

1. Γενικά	21
2. Έννοια και είδη μεταβλητών	22

3. Μέτρηση μεταβλητών	25
4. Δείκτες, κοινωνικοί δείκτες	26
5. Κλίμακες μέτρησης μεταβλητών	27
5.1 Ονομαστική κλίμακα	28
5.2 Τακτική κλίμακα	30
5.3 Κλίμακα ισοδιαστημάτων	32
5.4 Αναλογική κλίμακα	33
6. Τύποι τακτικών κλιμάκων μέτρησης	34
6.1 Κλίμακες απλής βαθμολογίας	34
6.1.1 Κλίμακες γραφικής βαθμολόγησης	35
6.1.2 Κλίμακες θεματικής βαθμολόγησης	36
6.1.3 Κλίμακες συγκριτικής βαθμολόγησης	36
6.2 Κλίμακες αθροιστικής βαθμολογίας	38
6.2.1 Κλίμακες εννοιολογικής διαφοροποίησης	39
6.2.2 Κλίμακα κοινωνικής απόστασης	40
6.2.3 Κλίμακα ισοφανών διαστημάτων	41
6.2.4 Κλίμακα Likert	43
6.2.5 Κλίμακα Guttman	49
6.3 Αξιοπιστία και εγκυρότητα κλίμακας στάσης	54
6.3.1 Αξιοπιστία	54
6.3.2 Εγκυρότητα	59
6.3.3 Σχέση αξιοπιστίας και εγκυρότητας	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

1. Γενικά	63
2. Διατύπωση υποθέσεων και η σχέση τους με τη θεωρία	64
2.1 Διατύπωση υποθέσεων με βάση την κλασική θεωρία	64
2.2 Διατύπωση υποθέσεων με βάση τη θεωρία που προκύπτει από τα δεδομένα της έρευνας	65
2.3 Δευτερεύουσες λειτουργίες των υποθέσεων	65
3. Τύποι υποθέσεων	66
3.1 Ερευνητικές υποθέσεις	66
3.2 Μηδενική υπόθεση	67

4. Χαρακτηριστικά υποθέσεων	68
5. Έλεγχος υποθέσεων	71
6. Ερμηνεία των αποτελεσμάτων των ελέγχων των υποθέσεων	72
6.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις	73
6.2 Θεωρήσεις ως προς τη δειγματοληψία	74
6.3 Θεωρήσεις ως προς τη μέτρηση των μεταβλητών	74
6.4 Θεωρήσεις ως προς τις διαδικασίες συγκέντρωσης δεδομένων	74
6.5 Στατιστικές θεωρήσεις	74
6.6 Η θεώρηση της συμμετοχής των υποκειμένων της έρευνας	75

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

1. Γενικά	77
2. Η έννοια του πληθυσμού	78
3. Πλαίσιο δειγματοληψίας και σφάλματα δειγματοληψίας	78
4. Τυχαία δειγματοληψία	79
4.1 Μέθοδοι τυχαίας δειγματοληψίας	80
4.1.1 Απλή τυχαία δειγματοληψία	81
4.1.2 Ενστρωματωμένη τυχαία δειγματοληψία	84
4.1.3 Δειγματοληψία κατά συστάδες	96
4.1.4 Δειγματοληψία κατά στάδια	98
4.1.5 Διαδοχική δειγματοληψία	99
4.1.6 “Φίλτραρισμένη” δειγματοληψία	99
5. Μη τυχαία δειγματοληψία	100
5.1 Ποσοστική δειγματοληψία	102
5.2 Σκόπιμη δειγματοληψία	103
5.3 Δειγματοληψία “χιονόμπαλας”	104
6. Επιλογή μελών δείγματος	105
6.1 Τυχαία επιλογή	105
6.2 Συστηματική επιλογή	109

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

1. Γενικά	111
-----------------	-----

2. Σχέση του ερευνητικού σχεδιασμού με τη θεωρία	111
3. Σημασία, αντικειμενικοί σκοποί και λειτουργίες του ερευνητικού σχεδιασμού	112
4. Παράγοντες κατά την επιλογή του ερευνητικού σχεδιασμού	115
4.1 Προσδιορισμός της μονάδας ανάλυσης	115
4.2 Χρονικό πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας	117
4.3 Το τοπικά προσδιορισμένο πλαίσιο της έρευνας	118
4.4 Σκοπιμότητα διεξαγωγής της έρευνας	120
4.5 Κριτήρια ακρίβειας του ερευνητικού σχεδιασμού	121
5. Ερευνητικός σχεδιασμός και συγκέντρωση δεδομένων	121
6. Μελέτες «περιπτώσεων»	123
6.1 Πλεονεκτήματα των μελετών «περιπτώσεων»	124
6.2 Μειονεκτήματα των μελετών «περιπτώσεων»	125

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΠΕΙΡΑΜΑ

1. Γενικά	127
2. Αιτιώδης ανάλυση	128
3. Πειραματικός σχεδιασμός	130
4. Εργαστηριακά πειράματα και πειράματα πεδίου	132
5. Τύποι ελεγχόμενων πειραμάτων	134
5.1 Κλασικό πείραμα	134
5.2 Πείραμα “πριν και μετά”	135
5.3 Πείραμα “μόνο μετά”	137
5.4 Πείραμα “πριν και μετά, με ομάδα ελέγχου”	138
6. Οιονεί πείραμα	139
7. Πειραματισμός και εγκυρότητα	141
7.1 Στατιστική εγκυρότητα	142
7.2 Εσωτερική εγκυρότητα	142
7.3 Εννοιολογική εγκυρότητα αιτιώδους σχέσης	143
7.4 Εξωτερική εγκυρότητα	144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ**ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ**

1. Γενικά	147
2. Στρατηγική της παρατήρησης	148
3. Καταγραφή και ανάλυση των παρατηρήσεων	153

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ**ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ**

1. Γενικά	157
2. Σχεδιασμός δειγματοληπτικής έρευνας	158
3. Συγκέντρωση δεδομένων	159
3.1 Συγκέντρωση δεδομένων σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή	159
3.2 Συγκέντρωση δεδομένων διαχρονικά	159
3.2.1 Μελέτες τάσεων	159
3.2.2 Μελέτες πάνελ	160
3.2.3 Μελέτες συνεκτικών ομάδων	161
4. Ερωτηματολόγιο	161
4.1 Τύποι ερωτηματολογίου	162
4.1.1 Ταχυδρομικό ερωτηματολόγιο	162
4.1.2 Ερωτηματολόγιο συνέντευξης	164
4.1.3 Ερωτηματολόγιο αυτοδιαχείρισης	165
4.1.4 Ερωτηματολόγιο ομαδικής συμπλήρωσης	165
4.2 Σύνταξη ερωτηματολογίου	166
4.2.1 Μέγεθος ερωτηματολογίου	167
4.2.2 Επικάλυψη ερωτήσεων	167
4.2.3 Συγκέντρωση-αποκέντρωση ερωτήσεων	168
4.2.4 Μορφοποίηση ερωτήσεων	168
4.3 Μορφή και οργάνωση ερωτηματολογίου	170
4.4 Τύποι ερωτήσεων	174
4.4.1 Ερωτήσεις ανάλογα με το περιεχόμενό τους	174
α. Πραγματικές ερωτήσεις	174
β. Ερωτήσεις γεγονότων ή πράξεων	175

γ. Ερωτήσεις προθέσεων ή απόψεων	176
δ. Ερωτήσεις του τύπου “γιατί”	177
4.4.2 Ερωτήσεις ανάλογα με τη διατύπωσή τους	177
4.4.3 Ερωτήσεις ανάλογα με την αλληλουχία παράθεσής τους	183
α. Ερωτήσεις τύπου “χοάνης”	183
β. Ερωτήσεις τύπου “φίλτρου”	183
4.4.4 Ερωτήσεις ανάλογα με την ελευθερία απάντησης του ερωτωμένου... 183	
α. Άμεσες και έμμεσες ερωτήσεις	183
β. Ανοικτές, κλειστές, προκατασκευασμένες ερωτήσεις	184
4.5 Επιλογή ερωτήσεων	188
4.6 Αριθμός, μορφή, διάταξη και αλληλουχία ερωτήσεων	192
4.7 Παράγοντες που επηρεάζουν το βαθμό ανταπόκρισης των ερωτωμένων	195
4.7.1 Μέγεθος του ερωτηματολογίου	195
4.7.2 Περιεχόμενο του ερωτηματολογίου	195
4.7.3 Αωνυμία του ερωτωμένου	195
4.7.4 Άλλοι παράγοντες	196
4.8 Το πρόβλημα της μη ανταπόκρισης	196
4.9 Δοκιμασία των ερωτηματολογίων	197
4.10 Συμπλήρωση και έλεγχος των ερωτηματολογίων	198
5. Συνέντευξη	201
5.1 Ο κοινωνικός χαρακτήρας της συνέντευξης	201
5.2 Είδη και τύποι συνέντευξης	202
5.3 Περιβάλλον συνέντευξης	206
5.4 Τηλεφωνική συνέντευξη	207

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΑ

1. Γενικά	211
2. Κοινωνιομετρικοί έλεγχοι	212
3. Παρουσίαση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων κοινωνιομετρικού ελέγχου	213
3.1 Κοινωνιόγραμμα	213
3.2 Κοινωνιομήτρα	215
4. Κοινωνιομετρικές σχέσεις με βάση την άλγεβρα μητρών	221

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ**ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ**

1. Γενικά	225
2. Χαρακτηριστικά των δευτερογενών δεδομένων	226
3. Τύποι δευτερογενών δεδομένων	228
3.1 Δευτερογενή δεδομένα ιδιωτικού χαρακτήρα	229
3.2 Δευτερογενή δεδομένα δημόσιου χαρακτήρα	230
3.2.1 Αρχεία δεδομένων	231
3.2.2 Δημοσιεύματα κρατικών υπηρεσιών	232
3.2.3 Λοιπά δημοσιευμένο υλικό	234

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ**ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥΣ
ΣΤΟΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΗ**

1. Γενικά	235
2. Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής στην οργάνωση και απλοποίηση των δεδομένων έρευνας	236
3. Προπαρασκευή των δεδομένων έρευνας	237
3.1 Αναγνώριση αποδεκτών ερωτηματολογίων και λοιπών οργάνων καταγραφής των πληροφοριών	238
3.2 Επιμέλεια των δεδομένων	238
3.3 Κωδικογράφηση κατηγοριών απαντήσεων	240
3.4 Καταχώρηση των δεδομένων στον ηλεκτρονικό υπολογιστή	244
3.5 Έλεγχος και διόρθωση σφαλμάτων καταχώρησης	247
3.6 Δημιουργία νέων μεταβλητών	248
3.7 Αποθήκευση των δεδομένων	249

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ**ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**

1. Γενικά	251
-----------------	-----

2. Πινακοποίηση	252
3. Γραφικές παραστάσεις και περιγραφικά στατιστικά μέτρα	255
4. Διαδικασίες στατιστικής ανάλυσης δεδομένων	258
4.1 Μονομεταβλητή ανάλυση	259
4.2 Διμεταβλητή ανάλυση	260
4.3 Πολυμεταβλητή ανάλυση	260

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Γενικά	263
2. Παράγοντες που καθορίζουν την επιλογή της στατιστικής μεθόδου	263
2.1 Χρησιμοποίηση ή όχι τυχαίας δειγματοληψίας	264
2.2 Εφαρμογή παραμετρικών ή μη παραμετρικών στατιστικών μεθόδων	265
2.3 Διατύπωση των στατιστικών υποθέσεων	266
3. Επιλογή στατιστικής μεθόδου	267
3.1 Η περίπτωση μιας μόνο μεταβλητής	268
3.2 Η περίπτωση δύο όμοιων μεταβλητών	269
3.2.1 Δύο ονομαστικές μεταβλητές	269
3.2.2 Δύο τακτικές μεταβλητές	270
3.2.3 Δύο μεταβλητές ισοδιαστημάτων	270
3.3 Η περίπτωση δύο ανόμοιων μεταβλητών	271
3.3.1 Μία ονομαστική μεταβλητή και μία τακτική	271
3.3.2 Μία ονομαστική μεταβλητή και μία μεταβλητή ισοδιαστημάτων	272
3.3.3 Μία τακτική μεταβλητή και μία μεταβλητή ισοδιαστημάτων	274
3.4 Η περίπτωση περισσότερων από δύο μεταβλητές	274
3.4.1 Χωρίς διάκριση μεταξύ εξαρτημένης και ανεξάρτητων μεταβλητών	274
α. Ανάλυση σε συστάδες μεταβλητών για μία ομάδα παρατηρήσεων	276
β. Ανάλυση σε συστάδες μεταβλητών για δύο ή περισσότερες ομάδες παρατηρήσεων	277
γ. Ανάλυση σε συστάδες παρατηρήσεων	277
3.4.2 Με διάκριση μεταξύ εξαρτημένης και ανεξάρτητων μεταβλητών	277

α. Ύπαρξη μιας μόνο εξαρτημένης μεταβλητής	277
β. Ύπαρξη περισσότερων από μία εξαρτημένων μεταβλητών	281

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Γενικά	283
2. Σκοπός, αρχές και χαρακτηριστικά συγγραφής της ερευνητικής εργασίας	284
3. Οργάνωση της συγγραφής	287
3.1 Τίτλος εργασίας	288
3.2 Πίνακας περιεχομένων	288
3.3 Πίνακας πινάκων (ή διαγραμμάτων ή γραφικών παραστάσεων)	288
3.4 Περίληψη	289
3.5 Εισαγωγή	290
3.6 Μεθοδολογία	290
3.7 Αποτελέσματα έρευνας	292
3.8 Συζήτηση, συμπεράσματα, υποδείξεις	293
3.9 Ευχαριστίες	295
3.10 Βιβλιογραφία	295
3.11 Πίνακες και γραφικές παραστάσεις	298
3.12 Παράρτημα	299
 BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 301
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	311
 ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΟΡΩΝ	 353

Εισαγωγή

Η χρησιμοποίηση τεχνικών και μεθόδων για τη διερεύνηση φαινομένων και την αναζήτηση αιτιωδών σχέσεων σε οποιαδήποτε επιστήμη προϋποθέτει τη θετικότητα αυτής. Για τις φυσικές επιστήμες πρόβλημα τέτοιο παραδοχής ή μη δεν τίθεται. Είναι, όμως, η κοινωνιολογία με τους επιμέρους κλάδους της θετική επιστήμη; οι θετικιστές Α. Comte και E. Durkheim υποστηρίζουν ότι είναι, γιατί έχει τους δικούς της νόμους για τα φαινόμενα που εξετάζει. Το ότι δεν έχει κατορθώσει να τα προβάλει κατάλληλα ή να φτάσει ουσιαστικά στη θετικότητα και τη γενίκευση που οι άλλες επιστήμες έχουν φτάσει, είναι γιατί η κοινωνιολογία είναι μια νέα σχετικά επιστήμη και επιπλέον έχει να αντιμετωπίσει σοβαρότατες δυσκολίες για τη διαμόρφωση κοινωνικών νόμων που αναφέρονται στον ιδιαίτερα ευαίσθητο χώρο της συλλογικής ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Ο Comte έχει ονομάσει την κοινωνιολογία “κοινωνική φυσική”, ενώ ο Durkheim υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα όχι απλώς επαναλαμβάνονται, αλλά επαναλαμβάνονται με κανονικό τρόπο και σύμφωνα με ορισμένους νόμους. Ο Karl Marx, μολονότι δεν υποστηρίζει την ομοιόμορφη επανάληψη των κοινωνικών φαινομένων, υποστηρίζει τη νομοτελειακή εξέλιξη των αιτιών που τα γεννούν. Έτσι π.χ., ένας κοινωνιολόγος θα μπορούσε να πει ότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις των γονέων είναι καθοριστικές για τη θρησκευτική αγωγή των παιδιών, ένας άλλος ότι η μόρφωση των γονέων κατευθύνει και επηρεάζει τη στάση τους απέναντι στα παιδιά, κ.λπ.

Από την άλλη, λειτουργούν πλήθος από αστάθμητους παράγοντες που η ομοιόμορφη επανάληψη των κοινωνικών φαινομένων θα συνέβαινε αν όλοι αυτοί οι παράγοντες λειτουργούσαν με τον ίδιο, κάθε φορά, τρόπο. Αυτό όμως συμβαίνει δύσκολα στον κοινωνικό χώρο, στοιχείο το οποίο έχει οδηγήσει στην αμφισβήτηση της θετικότητας της κοινωνιολογίας και συνεπώς της αξιοπιστίας των συμπερασμάτων που προκύπτουν από τις προηγηθείσες τεχνικές και μεθόδους έρευνας.

Ένα άλλο μειονέκτημα της κοινωνιολογικής έρευνας είναι ότι ο ίδιος ο κοινωνιολόγος αναπόφευκτα συμμετέχει, έντονα ή όχι, στα κοινωνικά φαι-

νόμμενα που θέλει να μελετήσει ως εξωτερικός ερευνητής. Έτσι τείνει να βλέπει με διαφορετικό τρόπο κάποιο κοινωνικό φαινόμενο από άλλο κοινωνιολόγο. Συνεπώς υποκείμενο και αντικείμενο μιας κοινωνιολογικής έρευνας ταυτίζονται, έτσι που πολλές φορές αμφισβητείται η ουδετερότητα του κοινωνιολόγου, αφού ο ερευνητής δεν είναι ένας ψυχρός, αμέτοχος και από απόσταση παρατηρητής του αντικειμένου του όπως είναι ο φυσικός επιστήμονας. Σ' αυτό όμως ανταπαντά ο Max Weber που υποστηρίζει ότι η "επιστημονική μέθοδος –όχι όμως και οι επιστήμονες– πρέπει να μείνει απαλλαγμένη από αξιολογικές κρίσεις", ο δε Durkheim δηλώνει emphaticά και χωρίς επιφυλάξεις και αμφιβολίες, ότι "το όλο, δηλαδή η κοινωνία ή οποιαδήποτε πραγματική κοινωνική ομάδα είναι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του, δηλαδή κάτι περισσότερο από τα μεμονωμένα άτομα", χαρακτηρίζοντας αυτό το "περισσότερο" ως "συλλογική συνείδηση" που την παρατηρεί κανείς μέσα από τα αποτελέσματά της. Τα κοινωνικά φαινόμενα, με άλλα λόγια, που είναι μορφές εκδήλωσης της συλλογικής συνείδησης, αποτελούν πραγματικότητα που βρίσκεται έξω και πέρα από το άτομο, πραγματικότητα που πρέπει ο ερευνητής να μελετήσει όπως τα δεδομένα του φυσικού κόσμου.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι παρόλο το πολύπλοκο σχήμα και τις ιδιαιτερότητές της, η κοινωνιολογία έχει θεμελιώδεις συνάψεις και λειτουργικές συσχετίσεις με ικανοποιητικό βαθμό πιθανότητας. Μπορούμε λοιπόν να αρκεστούμε στα σίγουρα στη δυνατότητα της κοινωνιολογίας να ανακαλύπτει κανονικότητες κι όχι κοινωνικούς νόμους. Με βάση αυτές τις κανονικότητες είναι δυνατόν να γίνουν περιορισμένες προβλέψεις για την εξέλιξη παλιών ή την εμφάνιση νέων κοινωνικών φαινομένων. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στην κοινωνιολογία για τη διατύπωση αυτών των κανονικότητων είναι πολλές φορές παρόμοιες των θετικών επιστημών. Αν συμβαίνει να δυσκολεύεται ιδιαίτερα η κοινωνιολογία στην αναγωγή των ειδικών περιπτώσεων σε μια γενική θεωρία, αυτό δεν μειώνει την αξία των συμπερασμάτων, αφού η γνώση αυτή είναι απαραίτητη συνεκτική διαδικασία στον επιστημονικό τρόπο σκέψης.

Ο R. Merton στην κλασική του διατύπωση ως προς τη βαρύτητα της εμπειρικής έρευνας στην κοινωνιολογική θεωρία όχι μόνο δίνει έμφαση στη στενή και αμοιβαία σχέση μεταξύ κοινωνιολογικής θεωρίας και εμπειρικής έρευνας, αλλά αναγνωρίζει επίσης και τις λειτουργικές ανάγκες της κοινωνιολογικής έρευνας. Υποστηρίζει ότι η κοινωνιολογία πρέπει να αναπτυχθεί στη βάση ειδικών θεωρητικών γνώσεων, κατάλληλων για διάφορα προβλή-

ματα, πιστεύει όμως πως οι θεωρητικές γνώσεις δεν μπορούν να είναι αποδοτικές παρά μόνο με την κωδικοποίηση των αποτελεσμάτων της πείρας.

Ο T. Bottomore υπογραμμίζει πως αν δεχτούμε την κοινωνιολογία και μόνο ως περιγραφική επιστήμη, τότε και πάλι αυτό έχει διττή χρησιμότητα. Από τη μια πλευρά, στην περίπτωση των σύγχρονων εμπειρικών μελετών, αποκτούμε με κάποια θετικότητα πληροφορίες απαραίτητες για τη λύση πρακτικών προβλημάτων και για τη διαμόρφωση ή την επιλογή ορθολογικής κοινωνικής πολιτικής κι από την άλλη πλευρά, όπου η κοινωνιολογία ασχολείται με περιγραφές κοινωνικών φαινομένων, συμβάλλει με θετικό τρόπο στην ανάπτυξη των ανθρωπιστικών σπουδών. Γιατί, η κοινωνιολογία μελετά την κοινωνική πραγματικότητα όπως είναι, προσπαθώντας να την περιγράψει με ακρίβεια και να εξηγήσει ή να βρει τις αιτίες των κοινωνικών φαινομένων, χωρίς ποτέ να ασχολείται με τη διατύπωση κανόνων διαγωγής των ατόμων.

Οι οπαδοί της συμφιλιωτικής τάσης μεταξύ θετικιστών και αντιθετικιστών, οι καλούμενοι “εκλεκτικοί” (Q. Gibson, G. Gurvitch, K. Marx, R. Merton, T. Parsons, M. Weber, C. W. Mills κ.ά.) αναγνωρίζουν τις δυσχέρειες που συναντά η κοινωνιολογία στη διατύπωση αυστηρών εμπειρικών νόμων, στην αιτιώδη ανάλυση και στον εντοπισμό της “ατομικότητας” ορισμένων κοινωνικοϊστορικών δεδομένων, ωστόσο, υποστηρίζουν τη χρήση των μεθόδων των φυσικών επιστημών ακόμη και αν προτείνουν την ανάγκη της εφαρμογής και άλλων μεθόδων από αυτές που χρησιμοποιούν οι φυσικοί επιστήμονες, για την κάλυψη των ιδιαιτεροτήτων της κοινωνιολογικής έρευνας. Όπως διατυπώνει ο Charles Wright Mills, “ο πρωταρχικός σκοπός της κοινωνιολογικής μεθόδου είναι η απελευθέρωση κι όχι ο περιορισμός της κοινωνιολογικής φαντασίας”.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

1. Γενικά

Σκοπός οποιασδήποτε έρευνας είναι, με την εφαρμογή κάποιας συστηματικής διαδικασίας, η αναζήτηση απαντήσεων σε ερωτήματα (Selltitz et al. 1976). Η περιέργεια πάντοτε οδηγεί τους ανθρώπους να αναζητούν απαντήσεις σε ερωτήματα το πώς και γιατί οι άνθρωποι δρουν κατά τον τρόπο που δρουν. Οι παρατηρήσεις, π.χ., φυσικών φαινομένων του τοπικού περιβάλλοντος έχουν οδηγήσει τους ανθρώπους σε σχεδόν ακριβείς καιρικές προβλέψεις, απλά παρατηρώντας τη συμπεριφορά των ζώων.

Όχι λιγότερο, οι βασικές διαδικασίες της επιστημονικής κοινωνικής έρευνας είναι ανθρώπινης υπόστασης. Μαθαίνει κανείς μέσα από τα κοινωνικά πλαίσια όπου ζει και δραστηριοποιείται και εκδηλώνει την περιέργεια για τον κόσμο γύρω του. Αναγνωρίζει αν ένα στοιχείο ή γεγονός συνδέεται με ή και ακολουθεί κάτι άλλο, θεωρεί δυνατή την πρόβλεψη και αναγκαιότητα για τη ζωή του. Ακόμη, εκτός από τις προβλέψεις που κάνει, συχνά επιθυμεί με βάση τις εμπειρίες του και τις εμπειρίες τρίτων να προβαίνει σε γενικεύσεις.

Δύο είναι κυρίως οι λόγοι διεξαγωγής μιας έρευνας. Ο πρώτος αναφέρεται στην προσπάθεια επίλυσης κάποιου πρακτικού προβλήματος και ο άλλος στην αναζήτηση του τρόπου ενέργειας και λειτουργίας κάποιου γεγονότος. Βέβαια, υπάρχουν πλήθος από κοινωνικά προβλήματα πρακτικού και θεωρητικού ενδιαφέροντος που αξίζει να διερευνηθούν. Ανάλογα με τη

χρονική στιγμή, τον τόπο και τα ενδιαφέροντα του ερευνητή, ενδιαφέροντα συνδεδεμένα με τα κίνητρά του, η έρευνα μπορεί να επιζητεί να λύσει συγκεκριμένο κοινωνικό πρόβλημα, να αποτελεί αντικείμενο ενός κοινωνικού οργανισμού ή μιας διαδικασίας λειτουργίας του, να αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη τοπική ανθρώπινη κοινωνία με συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα ή να επιδιώκει να ελέγξει κάποια συγκεκριμένη θεωρία.

2. Σχέση θεωρίας και έρευνας

Η κοινωνιολογική θεώρηση της επιστήμης διατυπώνεται πολύ χαρακτηριστικά από τον Kuhn (1962:175), ο οποίος λέγει ότι το θεωρητικό πρότυπο – “παράδειγμα” είναι, στην απλούστερή του μορφή, “το σύνολο των πεποιθήσεων, των αξιών, των τεχνικών και θεωριών που μοιράζονται τα μέλη μιας επιστημονικής κοινότητας”. Ο Ritzer (1975:7) πιο πρακτικά, χαρακτηρίζει ως “παράδειγμα” τη θεμελιώδη εικόνα που έχουν τα μέλη μιας επιστημονικής κοινότητας ως προς το αντικείμενο της επιστήμης και το οποίο χρησιμοποιείται για να ορίσει τι πρέπει να μελετηθεί, ποιες ερωτήσεις να διατυπωθούν, πώς να διατυπωθούν και ποιοι κανόνες χρειάζεται να ακολουθηθούν για την ερμηνεία των απαντήσεων που θα αποκτηθούν. Μάλιστα, ο Bryant (1976), όπως σημειώνει η Λαμπίρη-Δημάκη (1992:2728), χαρακτηρίζει την κοινωνιολογία ως “πολυπαραδειγματική” επιστήμη η οποία εξελίσσεται μέσα από το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλουραλισμό.

Στην πράξη, δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τη θεωρία από τη μέθοδο, το παράδειγμα από τη διαδικασία, τις υποθέσεις από τα συμπεράσματα. Όπως σημειώνει ο Kuhn (1962:108), θεωρία και έρευνα βρίσκονται σε μια κατάσταση “ανεξήγητης μίξης”. Ενώ οι επιστημονικές ερευνητικές μέθοδοι, όπως λέγει, “εκφράζουν ειλικρινείς προσπάθειες για να φωτογραφηθεί και όχι να καθρεπτιστεί ο κόσμος γύρω μας, στην πραγματικότητα ούτε αυτό επιτυγχάνεται για την κάθε χρονική στιγμή της προσπάθειας και, τελικά, βλέπουμε στη φωτογραφία τμήμα του κόσμου αυτού”. Αυτό αντανακλά στη ρήση του Gross (1967:14) ότι “εκείνο που βλέπει ο κοινωνιολόγος κοιτάζοντας την κοινωνία είναι μέρος της δικής του κοινωνικοποίησης”, αντίστοιχο με την παρατήρηση του Russell ότι “εκείνο που βλέπει ο φυσιολόγος κοιτάζοντας το ανθρώπινο μυαλό είναι μέρος του δικού του μυαλού”. Το συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει μια συνεχής σχέση μεταξύ προβλημάτων και λύσε-

ων που καταδεικνύει τη μεγαλύτερη σημασία που χρειάζεται να δίνεται στο ρόλο της θεωρίας κατά την ερευνητική διαδικασία. Όπως πολύ παραστατικά σημειώνουν οι Guy et al. (1987:64), “η θεωρία είναι για τις μεθόδους ό,τι ο οδικός χάρτης για την οδήγηση. Χωρίς αυτόν όλοι οι δρόμοι φαίνονται ίδιοι, δεν μπορεί κανείς να πει ποτέ με σιγουριά που βρίσκεται, χάνει πολύ χρόνο κάνοντας λαθεμένους ελιγμούς και χάνεται, όταν μάλιστα καταλήξει στο πού πηγαίνει ίσως να μη το έχει αντιληφθεί”.

Την επιστήμη δεν την ενδιαφέρει κάποιο αντικείμενο της απόλυτης πραγματικότητας, αλλά όπως βιώνεται ο κόσμος, κόσμος που έχει προηγουμένως περιβληθεί, λίγο ή πολύ αυθαίρετα, με έννοιες. Ο ερευνητής στην προσπάθειά του αυτή διατυπώνει ονοματολογία (κωδικοποιημένους προσδιορισμούς) σε σχέση με τις χρησιμοποιούμενες έννοιες, η αξιολόγηση δε των εννοιών εξαρτάται από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται και λειτουργεί κανείς. Όπως σημειώνει ο Lazarsfeld (1972:183-184), οι ερωτήσεις που διατυπώνονται και οι απαντήσεις που δίνονται κατά τη διαδικασία εκδήλωσης της κοινωνικής συμπεριφοράς συμβάλλουν ιδιαίτερα στην αμοιβαία κατανόηση της παρούσας κατάστασης και καταλήγει “...οτιδήποτε είναι σημαντικό για τον ερευνώμενο πρέπει να είναι το ίδιο σημαντικό για τον ερευνητή”. Συνεπώς, τα αξιολογικά στοιχεία πολλών εννοιών κοινωνικών φαινομένων μπορεί να οδηγήσουν σε πλάνη τη διαδικασία της έρευνας αν αυτά δεν έχουν εξεταστεί προηγουμένως σε βάθος.

Ο Merton (1957) υποστηρίζει ότι η κοινωνιολογία πρέπει να αναπτυχθεί στη βάση ειδικών θεωρητικών γνώσεων κατάλληλων για διάφορα προβλήματα, πιστεύει όμως πως οι θεωρητικές γνώσεις δεν μπορούν να είναι αποδοτικές, παρά μόνο με την κωδικοποίηση των αποτελεσμάτων της πείρας. Αυτό βέβαια δεν δείχνει την πραγματική πλευρά της σχέσης, αλλά τονίζει τη σημασία των προβλημάτων που μπορεί να αντιμετωπίσει κανείς όταν επιχειρεί να συσχετίσει τη θεωρία και την έρευνα στον “πραγματικό” κόσμο.

Πάντοτε με την υπόθεση ότι ο κόσμος έχει κάποια εμπειρικά αντικειμενική εδραίωση, ο ερευνητής τον προσεγγίζει μέσω τεχνητών κατασκευασμάτων, των μεταβλητών, που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν τις έννοιες με τις οποίες έχει περιβάλλει τα κοινωνικά γεγονότα. Οι μεταβλητές, καταρχήν, αποτελούν τα βασικά συστατικά για την κατασκευή μοντέλων και θεωρητικών διατυπώσεων, βοηθώντας ή προκαλώντας για την αιτιώδη ανάλυση που είναι και το κύριο ενδιαφέρον της κοινωνιολογικής επιστήμης.

Τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής έρευνας από κοινού συνθέτουν τα

βασικά στοιχεία καθεμιάς επιστημονικής δραστηριότητας, όπως μάλιστα σημειώνει ο Willer (1971:132) η επιστημονική σκέψη είναι εμπειρική, λογική και αφαιρετική. Εμπειρική με την έννοια ότι βασίζεται στο αισθητικό στοιχείο της πραγματικότητας, μέσω της παρατήρησης και της αιτιολόγησης, αποκλείοντας από τη θεώρηση αυτή όλες τις ιδέες στα ανθρώπινα ζητήματα που δεν έχουν την ιδιότητα αυτή (π.χ. το αν υπάρχει Θεός ή όχι δεν είναι επιστημονική ερώτηση, ωστόσο το τι πιστεύουν οι άνθρωποι για το Θεό καθορίζεται εμπειρικά, ερωτώντας τα άτομα για τις ιδιότητες του Θεού ή παρατηρώντας τις ενέργειές τους που συνδέονται με την πίστη αυτή). Είναι λογική, μολονότι μη αποδείξιμη, γιατί πιστεύεται ότι συνδέεται με τη λογική ικανότητα να κάνει κανείς επαγωγές, είναι η λογικότητα της επιστήμης ο κανόνας πάνω στον οποίο εδράζεται η επιστημονική συζήτηση. Η άποψη της επιστήμης ότι η πραγματικότητα είναι αντικειμενική όχι μόνο ισχύει, αλλά αποτελεί κομμάτι της, έτσι που δεν φαίνεται να υπάρχει διαφορά μεταξύ λογικού και εμπειρικού. Τέλος, είναι αφαιρετική, επειδή η επιστήμη δεν ενδιαφέρεται τόσο για συγκεκριμένα πράγματα, παρά να διατυπώνει προτάσεις που βρίσκονται σε μια κλίμακα την καλούμενη “αφαιρετική κλίμακα”. Με άλλα λόγια, προκειμένου να κατανοηθεί ο κόσμος γύρω μας, είναι αναγκαίο να αφαιρεθούν (απομακρυνθούν) διαδοχικά κατά την περιγραφή γεγονότων κάποια στοιχεία, προκειμένου να μετακινηθούμε βαθμιαία από την κατώτερη βαθμίδα της κλίμακας της ακριβούς κατανόησης των φαινομένων σε υψηλότερες βαθμίδες περισσότερο σύνθετες και ερμηνεύσιμες.

Οι Guy et al. (1987:13-16), ομοίως, υποστηρίζουν ότι τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής μεθόδου είναι η προσκόμιση εμπειρικών αποδείξεων, η αφαίρεση, η γενίκευση και η καθολικότητα. Η γενίκευση αφορά στην ιδιότητα της επιστήμης να καταλήγει σε συμπεράσματα που μπορούν να τύχουν γενίκευσης στο ευρύτερο περιβάλλον του ερευνώμενου αντικειμένου. Αναζητά γενικές αρχές και δεν την ενδιαφέρουν οι εξατομικεύσεις. Στην προσπάθεια αυτή της γενίκευσης δύο είναι οι γνωστές διαδικασίες, η “επαγωγή”, δηλαδή η διαδικασία της γενίκευσης των συμπερασμάτων από τις ατομικές περιπτώσεις σε γενικές αρχές και η “απαγωγή”, δηλαδή η διαδικασία της μετάβασης από το γενικό στο συγκεκριμένο. Επειδή μάλιστα η επαγωγή είναι κατά βάση επιστημονική μέθοδος για τη διατύπωση γενικών αρχών, η γενίκευση προϋποθέτει την καλύτερη κατανόηση και τη δυνατότητα ερμηνείας συγκεκριμένων γεγονότων. Τέλος, η επιστήμη και η αποκλειστικότητα των μεθόδων της δεν περιορίζονται στις διαστάσεις μιας ομάδας επιστημό-

νων, η δε χρησιμοποίηση κάποιας ερευνητικής μεθόδου, απαλλαγμένης από τα ατομικά κίνητρα των επιστημόνων, τις προσωπικές τους απόψεις και προκαταλήψεις, τις αξίες και τις ιδεολογίες τους κ.λπ. είναι σε θέση να προωθήσει τη μεταβίβαση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Ο Johnson (1960:2), με βάση ανάλογα κριτήρια, αλλά εστιασμένος περισσότερο στα χαρακτηριστικά της επιστημονικής κοινωνιολογίας, παρατηρεί ότι η κοινωνιολογική σκέψη είναι θεωρητική, αθροιστική και χωρίς “ηθικά διλήμματα”. Θεωρητική, επειδή προσπαθεί να συνοψίσει σύνθετες παρατηρήσεις, σε αφαιρετική μορφή λογικά σχετιζόμενες προτάσεις που αποσκοπούν να εξηγήσουν αιτιώδεις σχέσεις επί του ερευνώμενου θέματος. Αθροιστική από το γεγονός ότι οι κοινωνιολογικές θεωρίες εδράζονται η μία πάνω στην άλλη, ενώ νέες θεωρίες διορθώνουν, επεκτείνουν ή βελτιώνουν παλαιές υπάρχουσες. Τέλος, χωρίς ηθικά διλήμματα, επειδή οι κοινωνιολόγοι δεν διερωτώνται εάν συγκεκριμένες κοινωνικές δράσεις είναι καλές ή κακές, απλά ενδιαφέρονται να τις εξηγήσουν.

Η ακριβής μορφοποίηση της σημασίας των εννοιών, απαιτεί να μπορεί κανείς να διακρίνει τις λειτουργικές ιδιότητες αυτών που σχετίζονται με την ικανότητά τους να οργανώνουν την παρατήρηση (γνωστική δράση), να αξιολογούν αυτό που υποπίπτει στην αντίληψη (αξιολογική δράση), να καθιστούν δυνατή την επικοινωνία (επικοινωνιακή δράση) και να καθοδηγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά (πραγματοστική ή λειτουργική δράση) – Mayntz et al. 1976:8. Πλην της λειτουργικής δράσης των εννοιών, η περιγραφή της οποίας δεν εμπίπτει στα περιεχόμενα του παρόντος, η αξιολογική δράση χρησιμοποιείται προκειμένου να αποφασιστούν οι στόχοι της κοινωνιολογικής έρευνας, να διατυπωθούν τα προβλήματα της έρευνας και να εξεταστεί η σημαντικότητα των ευρημάτων αυτής, οι δε λοιπές δράσεις καθορίζουν τι και κατά ποιον τρόπο θα παρατηρηθεί και, στη συνέχεια, πώς θα αποκτηθούν μέσω της επικοινωνιακής διαδικασίας και τι επεξεργασία θα υποστούν τα δεδομένα και, εάν είναι δυνατόν, πώς θα ελεγχθούν με επανάληψη της έρευνας.

Τόσο στη βασική όσο και στην εφαρμοσμένη κοινωνιολογική έρευνα είναι πολύ σημαντικό να κατανοεί κανείς τη σχέση μεταξύ εννοιών, μεταβλητών και δεικτών, τα οποία στο σύνολό τους αποτελούν τη γέφυρα μεταξύ γνώσης και πραγματικότητας (Krausz 1986:17).

3. Ορισμός και έννοια της μεθοδολογίας

Η μεθοδολογία, στην ευρύτερή της έννοια, αναφέρεται στην πορεία, τις αρχές και τις διαδικασίες μέσω των οποίων προσεγγίζονται τα προβλήματα και αναζητούνται λύσεις. Στις κοινωνικές επιστήμες ο όρος συνδέεται με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας κατά την οποία οι υποθέσεις, τα ενδιαφέροντα και οι στόχοι επηρεάζουν άμεσα τις μεθοδολογικές διαδικασίες που επιλέγονται. Οι μέθοδοι τις περισσότερες φορές σχετίζονται με υποθέσεις και στόχους παρά με τη θεωρία και τις προοπτικές (Bogdan and Taylor 1975:1). Η παραπάνω εννοιολογική διατύπωση υπογραμμίζει την “αρχή του παραδείγματος” του Kuhn.

Η σημαντικότητα των μεθόδων έχει ιδιαίτερα επισημανθεί από τον Rose (1965:11), ο οποίος σημειώνει ότι “τα γεγονότα δεν βρίσκονται απλά γύρω μας περιμένοντας να τα ανασύρουμε, αλλά χρειάζεται να αποκοπούν από το συνεχές του ιστού της τρέχουσας πραγματικότητας, να παρατηρηθούν σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς, να μετρηθούν με ακρίβεια και να παρατηρηθούν σε σχέση με άλλα γεγονότα. Όλα τα παραπάνω συνιστούν τη σημασία της μεθόδου”. Οι μέθοδοι στην πραγματικότητα είναι μέρος του ευρύτερου θεωρητικού κοινωνιολογικού πλαισίου το οποίο περιλαμβάνει τη θεωρία, τις υποθέσεις, τους στόχους, τις προοπτικές και τις τεχνικές.

Σε εμπειρικό επίπεδο οι κοινωνιολόγοι, ακόμη και οι θετικιστές (T. Bottomore, R. Bouton, A. Comte, E. Durkheim, M. Duverger, J. Mill, V. Pareto, K. Popper κ.ά.) παραδέχονται ότι η κοινωνιολογία δεν είναι δυνατόν να ανυψωθεί στο επίπεδο της αντικειμενικής γενίκευσης παρά μόνο με την προσφυγή της σε τυπολογικές μεθόδους (η ρεαλιστική αντίληψη περί τυπολογίας που αντιπροσωπεύεται από τον Gurvitch και η ιδεαλιστική –ο “ιδεό-τυπος”– από τον Weber), οι οποίες τελικά είναι προϊόν τόσο των εμπειρικών παρατηρήσεων όσο και των οικοδομημάτων της λογικής. Κι αυτό γιατί, “οι δυσκολίες κατά την εφαρμογή των μεθόδων των φυσικών επιστημών στην έρευνα των κοινωνικών φαινομένων αντανακλούν τις διαφορές που υπάρχουν στις ιδιότητες των αντικειμένων που καθεμιά κατηγορία επιστημών ερευνά και στη σχέση των ερευνητών της κάθε κατηγορίας προς αυτά” (Λαμπίρη-Δημάκη 1982:14). Παρά τις σοβαρές αντιρρήσεις των οπαδών του κοινωνιολογικού αντιθετικισμού (T. Adorno, J. Habermas, K. Mannheim, H. Marcuse, G. Myrdal, P. Sorokin, P. Winch κ.ά.) αλλά και τις παραχωρήσεις, στις αντιθετικιστικές θέσεις, των καλούμενων “εκλεκτικών”

(Q. Gibson, G. Gurvitch, K. Marx, R. Merton, T. Parsons, M. Weber, C. W. Mills κ.ά.), “η κοινωνιολογία πρέπει να επιδιώκει αλλά και μπορεί να λειτουργεί σαν μια γενικεύουσα επιστήμη και να εφαρμόζει κατά το δυνατόν τις μεθόδους των φυσικών επιστημών, υποβάλλοντας σε εμπειρικό έλεγχο τις ερμηνείες των κοινωνικών φαινομένων” (Λαμπίρη-Δημάκη 1982:15).

4. Προβλήματα στην κοινωνιολογική ανάλυση

Οποιοσδήποτε που ασχολείται με την κοινωνιολογία δεν είναι σε θέση πάντοτε να απαντά σε ερωτήματα ως προς την εγκυρότητα και την αντικειμενικότητα των δεδομένων και των αποτελεσμάτων της έρευνάς του, οι δε προτεινόμενες από θεωρητικούς για θεραπεία λύσεις των προβλημάτων είναι κατά το πλείστον περιορισμένου χρονικά και τοπικά χαρακτήρα, χωρίς τη δυνατότητα γενίκευσης σε όλες τις έρευνες κοινωνιολογικής φύσης.

Το πρώτο μέλημα του ερευνητή, συνεπώς, είναι να αναγνωρίζει τα πραγματικά προβλήματα και στη συνέχεια να αποφασίζει ποια από αυτά πρέπει να επιλυθούν, αποφεύγοντας να κάνει θεωρητικούς διαχωρισμούς ως προς τη φύση της κοινωνίας ή συσχετίσεις αξιών, πεποιθήσεων, στάσεων και να πορεύεται με βάση κάποια πρότυπα αλλαγής, διαχρονικά επιχειρώντας να ερμηνεύσει κοινωνικά γεγονότα. Η κοινωνιολογική ανάλυση είναι στην πραγματικότητα μια “διανοητική” έρευνα της γνώσης ως προς την πραγματικότητα των κοινωνικών στοιχείων της ανθρώπινης ζωής (Sahay 1972:1). Ωστόσο, αποτελεί πεποίθηση ότι μια λύση είναι σωστή όταν, κάτω από δεδομένη πραγματικότητα, ο ερευνητής επιχειρεί να ερμηνεύσει τα αποτελέσματα των κοινωνικών διαδικασιών που παρατηρούνται στην κοινωνία, αφού προηγουμένως εξετάσει τη βαρύτητα των υποθέσεων που έχει κάνει, των εξηγήσεων που θα δώσει και των λύσεων που θα προτείνει.

Το σημαντικό εμπόδιο κατά την εξέταση αυτή είναι η ίδια η φύση της κοινωνικής πραγματικότητας. Το πρόβλημα στην ουσία είναι φιλοσοφικό, αφού μολονότι δεν υπάρχει κάτι από ως προς τη φύση της κοινωνικής πραγματικότητας, δεν αρνείται κανείς την πραγματική υπόσταση και επίδραση των κοινωνικών κανόνων, των θεσμών και των θεσμοποιημένων οργανώσεων. Ο προσδιορισμός του προβλήματος, συνεπώς, είναι κατά βάση εννοιολογικός και ορίζεται με βάση τη λογική, υποθέτοντας ότι δεν θα μά-

θουμε ποτέ τι είναι τελικά η (φυσική) πραγματικότητα, αφού αυτή είναι σύνθετη και έξω από τις δυνατότητές μας να την φωτίσουμε πλήρως, παρά μόνο για την αντικειμενική πραγματικότητα.

Η κοινωνιολογική ανάλυση συμβαδίζει με τη λογική του πειράματος και όχι με μια διαισθητική οργάνωση και λειτουργία, αφού η συσχέτιση μεταξύ σκέψης και γνώσης είναι ακριβώς η ίδια σε όλες τις επιστήμες, εκτός της διάκρισής της από αυτές ως προς ορισμένα βασικά στοιχεία τα οποία πρέπει να διατηρούνται αυστηρώς σαφή και σταθερά.

Τα γνωρίσματα αυτά είναι θεμελιώδη για την εξήγηση της κοινωνικής πραγματικότητας και αφορούν στη διαφοροποίηση της πραγματικότητας από την περιγραφή της, στο συγκεκριμένο ερμηνευτικό πλαίσιο της περιγραφής της από τα ευρύτερα πλαίσια και τέλος στη συγκεκριμενοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η θεωρία στην κοινωνιολογική ανάλυση είναι σειρά από υποθετικές επιμέρους ενέργειες ή γεγονότα, ιδιαιτέρως όμως σειρά αναλυτικών επεξηγηματικών φάσεων. Η εγκυρότητα των επιμέρους ενεργειών ή γεγονότων εξαρτάται όχι από τη χρησιμότητά τους στον ερευνητή κοινωνιολόγο, αλλά από την εγκυρότητα της συγκεκριμένης έρευνας. Αυτό σημαίνει ότι καθεμιά έρευνα είναι ασυσχέτιστη με άλλες και αυτόνομη, γι' αυτό και θεωρείται ότι μικρή συμμετοχή έχουν οι γενικές αρχές της κοινωνιολογικής ανάλυσης.

5. Το ηθικό μέρος της κοινωνιολογικής έρευνας

Στις φυσικές επιστήμες, επί μακρόν είμαστε μάρτυρες της αδιαφορίας απέναντι στις ηθικές αρχές ως προς τις έρευνες που διεξάγονται, γεγονός που ερμηνεύεται με το σκεπτικό ότι τα αντικείμενα της επιστημονικής αναζήτησης δεν είναι ότι αυτά χαρακτηρίζονται ως ηθικά ή ως ανήθικα, απλά είναι μη ηθικά (Guy et al. 1987:25). Για παράδειγμα, η ατομική πυρηνική αντίδραση είναι μια φυσική διαδικασία και το γεγονός ότι οι επιστήμονες που εμπλέκονται (αν όχι υποκινούν) τέτοιες ατομικές πυρηνικές αντιδράσεις δεν φαίνεται τελικά να φέρουν ευθύνη γι' αυτές. Στις κοινωνικές επιστήμες έχει υποστηριχτεί, με το ίδιο σκεπτικό, η απαλλαγή της ανθρώπινης ευθύνης. Πράγματι, επί μακρόν έχουμε υπάρξει μάρτυρες του αυστηρού επιστημονισμού, της ηθικής ουδετερότητας των ερευνητών, με το σκεπτικό ότι εάν επιθυμεί κανείς αντικειμενικότητα στην έρευνα, δεν επιτρέπεται να παίρνει

θέση ως προς το ηθικό μέρος το σχετικό με το αντικείμενο της έρευνας και με τα αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτήν.

Η αντικειμενικότητα, βέβαια, του κοινωνιολόγου ερευνητή θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την αποδοχή της έρευνας, ωστόσο οι δυσκολίες για την εξασφάλιση της αντικειμενικότητας είναι πολλές. Όμως, είναι πολύ δύσκολο να χαράξει κανείς τα όρια μεταξύ της αντικειμενικότητας των αποτελεσμάτων και του ηθικού (δεοντολογικού) χαρακτήρα της έρευνας. Ενώ η αντικειμενικότητα χαρακτηρίζει τη βαρύτητα ως προς τις αξίες που πρέπει να έχει ο ερευνητής σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνάς του, οι ηθικές αρχές εστιάζονται στις σχέσεις του ερευνητή με τους λοιπούς συμμετέχοντες στην έρευνα. Όπως λέγει ο Goldner (1967:264), “η ηθική είναι έννοια ιδιαίτερα διαπροσωπικού χαρακτήρα”.

Πιο συγκεκριμένα, οι ηθικές αρχές προκύπτουν κυρίως μέσα από το κοινωνικό πλαίσιο του χώρου διεξαγωγής της έρευνας, χρειάζεται δε ιδιαίτερη ευαισθησία ως προς την ηθική δεοντολογία, παράλληλα με την επιστημονική, για την απόκτηση των επιστημονικών πληροφοριών, ζωτικής σημασίας για την ποιότητα της έρευνας στις κοινωνικές και συμπεριφορικές επιστήμες. Στις επιστήμες αυτές, επειδή τα υποκείμενα της έρευνας είναι ανθρώπινα όντα και οι δραστηριότητές τους ανθρώπινες, το στοιχείο της ηθικής έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Τα φαινόμενα τα ίδια που μελετούνται ίσως να μην έχουν ηθικό έρεισμα, η μελέτη τους όμως πρέπει πάντοτε να έχει. Η διάκριση αυτή χαρακτηρίζει και τη θεώρηση της ηθικής. Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω, η μεθοδολογία στην απλουστευμένη της μορφή αφορά στις τεχνικές της έρευνας, ενώ η ηθική αφορά στο κακό ή το καλό της μεθόδου, μεθόδου όχι μόνο από την τεχνική άποψη ή την αποτελεσματικότητά της ως ερευνητικού εργαλείου, αλλά και από την άποψη των συνεπειών της στους ανθρώπους που διερευνώνται και στην ευρύτερη κοινωνία.

Υπάρχουν τουλάχιστον τέσσερις ευδιάκριτοι τύποι διαπροσωπικών σχέσεων που θέτουν ηθικά διλήμματα (Black and Champion 1976:21), όπως:

- [1] σχέσεις με τους φορείς χρηματοδότησης της έρευνας,
- [2] σχέσεις με εκείνους που επιτρέπουν ή υποστηρίζουν πρόσβαση στις πηγές των δεδομένων (σε γραπτά δεδομένα ή σε άτομα),
- [3] σχέσεις με άλλους ερευνητές που συνδέονται με το ερευνητικό πρόγραμμα και
- [4] σχέσεις με τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας.

Το πρόβλημα της εξαπάτησης των υποκειμένων του κοινωνιολογικού

πειράματος μέσω της απόκρυψης της πληροφορίας ή και της παραπληροφόρησης (συχνά αναγκαίων για την αποφυγή επηρεασμού των διαθέσεων των υποκειμένων) είναι σύνηθες. Αλλά και ο χειρισμός των υποκειμένων από τον ερευνητή συχνά είναι, από ηθική άποψη, με ερωτηματικά, ιδιαίτερα κατά τα εργαστηριακά πειράματα, ενώ, τέλος, ως προς την επιλογή του ερευνητικού προγράμματος, πολιτικές σκοπιμότητες συχνά καθοδηγούν τις ενέργειες και την ερευνητική δραστηριότητα ερευνητών, δημιουργώντας ηθικά διλήμματα ως προς την ποιότητα των αποτελεσμάτων μεταξύ αυτών που προσδοκούσαν τα ερευνώμενα υποκείμενα (άτομα ή οργανώσεις) και των δεδομένων που έχουν προκύψει από την εφαρμογή του ερευνητικού προγράμματος. Όλα τα παραπάνω υποστηρίζονται από το γεγονός ότι η χρηματοδότηση κοινωνιολογικών ερευνών γίνεται σχεδόν από φορείς που διακρίνονται από το αυξημένο ενδιαφέρον τους για το αποτέλεσμα, ενώ από την άλλη συχνός είναι ο κοινωνικός έλεγχος που ασκείται από κρατικούς φορείς χρηματοδότησης. Γενικότερα, η τάση που παρατηρείται είναι να χρηματοδοτούνται προγράμματα προκειμένου να αξιολογηθεί κατά πόσο αυτά είναι επιτυχή, αναιρώντας σε σημαντικό βαθμό την αντικειμενικότητά τους και την ηθική καταξίωσή τους.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Γενικά

Η μεγαλύτερη δυσκολία σε οποιαδήποτε προσπάθεια είναι το ξεκίνημα και η έρευνα δεν εξαιρείται από τον κανόνα αυτόν. Η επιλογή του προβλήματος καθορίζεται από την ίδια τη φύση του και αφορά στο σκεπτικό ως προς τις ιδέες και τις αρχές που το διέπουν, τη διατύπωση σχετικών ερωτημάτων και την αναζήτηση εναλλακτικών επί των ερωτημάτων αυτών απαντήσεων. Η δημιουργική σκέψη είναι, ίσως, το καθοριστικό βήμα σε οποιαδήποτε ερευνητική προσπάθεια.

Η επιλογή και η διατύπωση του προβλήματος για έρευνα δεν είναι απλή διαδικασία, ούτε και μπορεί να προσδιοριστεί μέσω βιβλιογραφικών πηγών ή και ερευνητικών εμπειρικών δημοσιευμάτων. Μόνο η εμπειρία του ερευνητή και η γνώση καθοδηγημένες και συνδυασμένες με την ορθή σκέψη απομακρύνουν τη σύγχυση και την αβεβαιότητα και εντοπίζουν τους παράγοντες που μπορούν να καθορίσουν την επιλογή και να διευκολύνουν τη διατύπωση του προβλήματος της έρευνας.

Τα ερωτήματα που διατυπώνονται κατά την ερευνητική διαδικασία αφορούν σε ερωτήματα γνώμων, στάσεων και δράσεων των υποκειμένων, αναφέρονται στις εμπειρίες αυτών και όχι σε ερωτήματα που ανάγονται στη φιλοσοφική θεώρηση των γεγονότων. Τα ερωτήματα είναι συνήθως συγκεκριμένα και περικλείουν μικρό κατά κανόνα αριθμό μεταβλητών οι οποίες, υποθετικά, εκπροσωπούν θεωρητικές έννοιες. Το ξεκίνημα γίνεται με την

αναγνώριση του ερευνητικού αντικειμένου και την επιλογή και τη διατύπωση στη συνέχεια σχετικών επί του αντικειμένου ερωτημάτων.

2. Παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή του ερευνητικού προβλήματος

Γενικά, η έρευνα πραγματοποιείται σε θέματα που είναι του ενδιαφέροντος και της αρέσκειας του ερευνητή, θέματα που σχετίζονται με την πίστη και τις αξίες που προσδίδει ο ίδιος σ' αυτά. Τα προσωπικά ενδιαφέροντα προκύπτουν είτε από τις ατομικές εμπειρίες είτε/και μέσω της μελέτης και λοιπών νοητικών αναζητήσεων σε δεδομένη γνωστική περιοχή αντικειμένων. Η περιέργεια του ερευνητή εντάσσεται στα κίνητρα αναζήτησης όταν διαπιστώνει ότι οι αισθήσεις και η διαίσθησή του αδυνατούν να ικανοποιήσουν τις ερευνητικές επιθυμίες του. Αλλά και τα κοινωνικά ενδιαφέροντα επηρεάζουν σε υψηλό βαθμό την επιλογή του ερευνητικού προβλήματος. Έτσι π.χ., αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες προτιμούν να διεξάγουν έρευνες σε περιοχές και αντικείμενα που αναγκαιούν άμεση κοινωνική εφαρμοσιμότητα, με αρχές που συνδέονται με μέτρα κοινωνικής πολιτικής (για παράδειγμα, έντονη είναι κατά τα τελευταία χρόνια η έρευνα ως προς την κινητικότητα –γεωγραφική, κοινωνική, επαγγελματική– στις αγροτικές περιοχές).

Αλλά και το τυχαίο είναι παράγοντας καθοριστικός ως προς την επιλογή του προβλήματος της έρευνας. Πανεπιστημιακές έρευνες, πτυχιακές και μεταπτυχιακές διατριβές συχνά αφορούν σε θέματα που είναι σύμφωνα με το ερευνητικό πρόγραμμα, συνδέονται με τις προτιμήσεις του συντονιστή της έρευνας, ή το ερευνητικό αντικείμενο είναι ενταγμένο σε δεδομένη, σύμφωνα με το πρόγραμμα, μεθοδολογία.

Συνδυαστικά με τα παραπάνω, ισχυροί είναι λοιποί παράγοντες που υπογορεύουν την επιλογή του ερευνητικού προβλήματος, όπως η αναγκαιότητα για δεδομένη έρευνα, η διεξαγωγή ερευνών “περιωπής”, η παρουσίαση εντυπωσιακών αποτελεσμάτων, ο ερευνητικός ποσοτικά ανταγωνισμός, το προσωπικό εισόδημα του ερευνητή, το ύψος της χρηματοδοτούμενης έρευνας, η προέλευση της χρηματοδότησης και η δυνατότητα προσέγγισης στις πηγές της και σε σχέση με το ερευνητικό αντικείμενο (συχνά επιλέγονται θέματα έρευνας με σκοπό να εξασφαλίσουν εύνοια χρηματοδότησης), τα διαφορετικά κριτήρια επιλογής του θέματος των φορέων χρηματοδότησης από εκείνα του ερευνητή κ.λπ.

3. Διατύπωση του προβλήματος της έρευνας

Ενώ η επιλογή του αντικειμένου της έρευνας συχνά υπαγορεύεται από θεωρήσεις όχι κατ' ανάγκη επιστημονικές, η διατύπωσή του είναι η πιο δύσκολη φάση της ερευνητικής διαδικασίας. Να σημειωθεί, ότι τα ερευνητικά θέματα είναι σχεδόν ευρέως περιεχομένου και σπάνια μπορούν να προσδιοριστούν με σαφήνεια, έτσι που ο ερευνητής χρειάζεται να εστιάζει σε ορισμένες πτυχές αυτών. Για παράδειγμα, η έρευνα της οικογένειας σε δεδομένη γεωγραφική περιοχή είναι ευρέως φάσματος ζήτημα και δύσκολο για τον ερευνητή να τη χειριστεί, έτσι που είναι σκόπιμο να ξεκινά διερευνώντας πτυχές της οικογενειακής κατάστασης, όπως είναι π.χ. οι οικογενειακοί προϋπολογισμοί, η διαδικασία λήψης αποφάσεων στα πλαίσια της οικογένειας κ.ά.

Η συγκεκριμενοποίηση του προβλήματος για έρευνα και ο προσδιορισμός των στοιχείων που είναι να επιλεγούν δεν γίνονται κατά τρόπο αυτόματο. Ακόμη και η αναγνώριση του προβλήματος για έρευνα πιθανόν να μην επαρκεί για το “φιλτράρισμα” αυτό των ερευνητικών ερωτημάτων από τα γενικά ερευνητικά πλαίσια στα ειδικά. Χρειάζεται, επιπλέον, η αναζήτηση πληρέστερων σχετικών πληροφοριών ως προς το αντικείμενο (αναζήτηση σχετικής βιβλιογραφίας για έρευνες σχετικές με το θέμα) τις οποίες ο ερευνητής θα χρησιμοποιήσει στη συνέχεια ως βάση για να αποφασίσει ακριβώς τι θέλει να κάνει. Πριν προχωρήσει στη συγκέντρωση των στοιχείων, πρέπει να αναδιατυπώσει το συγκεκριμένο πρόβλημα κατά τρόπο που τελικά θα του επιτρέψει να βγάλει συμπεράσματα, τόσο για τα γενικά γνωρίσματα του ευρύτερου ερευνητικού προβλήματος, όσο και για τις ειδικότερες διαστάσεις αυτού που μπορούν να προσεγγιστούν. Στη φάση της έρευνας αυτής, ο ερευνητής συνεχώς πρέπει να διατυπώνει ερωτήσεις με το ρόλο του καθόλου παθητικό. Όπως σημειώνουν ο Φίλιας κ.ά. (1977:23), “στην επιστημονική έρευνα, η διατύπωση του προβλήματος δεν είναι μόνο το πρώτο αλλά και το τελευταίο στάδιο” και συμπληρώνουν με τη ρήση του Max Weber “κάθε επιστημονικό επίτευγμα θέτει νέα ερωτήματα: αποζητά (προκαλεί) το ξεπέρασμά του”.

Δεν υπάρχει, βέβαια, συνταγή για το πώς το σύνολο των ερευνητικών ερωτημάτων θα μπορούσαν να ενταχθούν σε ένα μόνο ερευνητικό αντικείμενο. Υπάρχουν παρακινητικοί παράγοντες εκτός των οποίων διατυπώνονται ερευνητικά προβλήματα και καθένας έχει τη σχετική σημαντικότητά του. Η Selltitz et al. (1976) έχουν αναγνωρίσει αρκετούς τέτοιους παράγο-

ντες, μεταξύ των οποίων είναι:

- [α] ο έλεγχος των θεωριών ως αιτημάτων, λογικά συνδεδεμένων, για την πειστική εξήγηση κοινωνικών φαινομένων,
- [β] η χρησιμοποίηση της θεωρίας για την κατανόηση και εξήγηση του ερευνητικού προβλήματος,
- [γ] η αντιπαράθεση με προηγούμενες έρευνες,
- [δ] η διασάφηση μιας συγκεκριμένης διαδικασίας, για τον εντοπισμό συνεπών ή και αντιθετικών αποτελεσμάτων σε ανεξάρτητες μεταξύ τους έρευνες και για ίδιες ερευνητικές υποθέσεις,
- [ε] η προσπάθεια εντοπισμού απρόβλεπτων αποτελεσμάτων, προκειμένου αυτά να βεβαιωθούν και να εξηγηθούν με νεότερη έρευνα,
- [στ] η επανάληψη της ερευνητικής προσπάθειας προκειμένου να βεβαιωθεί κατά πόσο τα αποτελέσματα ισχύουν για άλλη ομάδα ατόμων, σε άλλη περιοχή και σε άλλη χρονική στιγμή (π.χ. σε έρευνα στερεοτύπων) και
- [ζ] η διαπίστωση κατά πόσο μια σχέση που έχει παρατηρηθεί σε κάποια περιοχή μπορεί να παρατηρηθεί και σε άλλη.

4. Αξιολόγηση του προβλήματος της έρευνας

Μετά τη διατύπωση του προβλήματος της έρευνας, συχνά η διαδικασία συνεχίζεται μέχρι του σημείου όπου ο ερευνητής είναι σε θέση να αξιολογήσει το πρόβλημα, ώστε να καθορίσει αν είναι λογικό και επιθυμητό να προχωρήσει. Η αξιολόγηση αυτή συνδέεται με τη απάντηση σε ερωτήσεις ως προς το αξιόλογο, το εφικτό και την ηθική πλευρά της έρευνας.

Ασφαλώς, το ερώτημα κατά πόσο είναι άξιο λόγου το πρόβλημα που πρόκειται να διερευνηθεί ήδη επιχειρείται να απαντηθεί, έστω και έμμεσα, κατά την πορεία της διερευνητικής αναζήτησης μέσω της σχετικής βιβλιογραφίας και των λοιπών πηγών πληροφόρησης. Ωστόσο, η απόφαση για το αξιόλογο ή μη του προβλήματος για έρευνα δεν γίνεται με βιασύνη, ούτε μπορεί κανείς να στηριχτεί απόλυτα στις γνώμες τρίτων ως προς το θέμα αυτό. Ο οποιοσδήποτε τρίτος ακόμη κι αν αποφανθεί ότι η απάντηση για το πρόβλημα που πρόκειται να διερευνηθεί είναι γνωστή στον καθένα, ως “κοινή λογική”, δεν είναι οπωσδήποτε και αξιόπιστη, αφού αδυνατεί να καθοδηγήσει τον ερευνητή ως προς το ορθό ή το εσφαλμένο της ενέργειάς του. Ο κανόνας είναι, ότι το πρόβλημα αξίζει ίσως να διερευνηθεί αν ο ερευνητής έχει πειστεί πως η γνώση του ως προς το θέμα έχει προχωρήσει ώστε να

είναι σε θέση να δώσει απαντήσεις.

Η έννοια του εφικτού της διερεύνησης του προβλήματος είναι ευρεία και σχετίζεται με απαντήσεις σε ερωτήματα ως προς το εύρος της έρευνας, τον απαιτούμενο χρόνο, την αναγκαία δαπάνη για την πραγματοποίησή της, τη διαθεσιμότητα των ερευνητικών υποκειμένων, το βαθμό συνεργασιμότητας αυτών, τη διαθεσιμότητα των αναγκαίου ερευνητικού υλικού και την παροχή διευκολύνσεων.

Σε ό,τι αφορά το εύρος της έρευνας, αυτό επιβάλλεται να είναι περιορισμένο και να καλύπτει συγκεκριμένες πτυχές του ερευνητικού αντικειμένου. Η έννοια ενός ερευνητικού αντικειμένου από τη φύση της περιλαμβάνει πλήθος από αρχές και έννοιες και οποιαδήποτε προσπάθεια να καλυφθούν όλες σε μία μόνο έρευνα είναι ματαιοπονία, ακόμη κι αν ο ερευνητής είναι έμπειρος και ικανός. Γενικά, ένα πρόβλημα έρευνας που ορίζεται από τρεις ή τέσσερις έννοιες-άξονες θεωρείται ικανοποιητικό, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι δεδομένα θα συγκεντρωθούν μόνο ως προς τις έννοιες αυτές. Μπορούν να συλλεγούν δεδομένα και για αρκετές άλλες έννοιες, με σκοπό να επιζητηθεί να απαντηθεί μελλοντικά κάποιο άλλο ερευνητικό πρόβλημα.

Η χρονική διάρκεια πραγματοποίησης μιας έρευνας δεν είναι εύκολο να εκτιμηθεί, ούτε και κατά προσέγγιση. Συχνά, διαβάζοντας ένα ερευνητικό δημοσίευμα συμπεραίνουμε με σχετική ευκολία, βασισμένοι στο ευάριθμο των σελίδων του δημοσιεύματος, ότι ίσως η ερευνητική διαδικασία δεν θα διήρκεσε μεγάλο χρονικό διάστημα. Αυτό είναι τελείως παραπλανητικό, γιατί η διαδικασία της έρευνας εξαρτάται από ποικίλους παράγοντες που συνδέονται με το θέμα, την έκτασή του, την περιοχή της έρευνας, τη διαδικασία της ανάλυσης κ.ά.

Μια προσεκτικά σχεδιασμένη έρευνα είναι χρονοβόρα ως προς τα ακόλουθα (Guy et al. 1987:60):

- [α] την αναζήτηση της σχετικής με το αντικείμενο βιβλιογραφίας,
- [β] τη μελέτη της βιβλιογραφίας,
- [γ] τη διατύπωση του προβλήματος,
- [δ] την επιλογή των μέτρων μέτρησης των εννοιών,
- [ε] τον εντοπισμό του πληθυσμού (ή των ομάδων) που θα μελετηθεί,
- [στ] τη συγκέντρωση των δεδομένων,
- [ζ] την κωδικοποίηση των δεδομένων (αν αυτά πρόκειται να αποθηκευτούν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή),
- [η] την ανάλυση των δεδομένων και
- [θ] τη συγγραφή της ερευνητικής εργασίας.

Όλα τα παραπάνω είναι γενικοί οδηγοί ως προς τον απαιτούμενο χρόνο διεξαγωγής της έρευνας και σηματοδοτούν την πορεία της, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι δυνατή κάποια χρονική παρέκκλιση.

Οποιαδήποτε έρευνα προϋποθέτει δαπάνες για την πραγματοποίησή της, δαπάνες που σχετίζονται με την αναπαραγωγή φωτοτυπημένων κειμένων βιβλιογραφικών δεδομένων και την απόκτησή τους από ποικίλες πηγές σχετικές με το ερευνώμενο αντικείμενο, την αγορά μηχανικού και μηχανολογικού εξοπλισμού, την εκτύπωση των ερωτηματολογίων συνέντευξης, την αποζημίωση των συνεντευκτών, την απασχόληση προσωπικού, τις δαπάνες μετακίνησης και της συγγραφής της ερευνητικής εργασίας κ.ά. Οι δαπάνες έρευνας είναι σημαντικές και ο ερευνητής πρέπει να εξετάσει σοβαρά τον παράγοντα αυτόν πριν αποφασίσει να ξεκινήσει οποιαδήποτε ερευνητική προσπάθεια.

Η διαθεσιμότητα των ερευνητικών υποκειμένων είναι ο καθοριστικός για τη διεξαγωγή της έρευνας παράγοντας. Χωρίς αυτά τίποτε δεν μπορεί να ξεκινήσει. Πολλές έρευνες απαιτούν την παρουσία ειδικών ομάδων ατόμων που θα απαντήσουν σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα και των οποίων η απουσία υποχρεώνει αυτόματα την ακύρωση των ερωτημάτων αυτών. Η γεωγραφική απόσταση συχνά καθιστά δύσκολη την προσέγγιση ειδικών κατηγοριών ατόμων αναγκαίων για συγκεκριμένους ερευνητικούς σκοπούς.

Τέλος, η διαθεσιμότητα του αναγκαίου ερευνητικού υλικού και οι σχετικές ερευνητικές διευκολύνσεις είναι παράγοντας σημαντικός, ωστόσο υψηλής δαπάνης, για την επιλογή και διατύπωση συγκεκριμένων ερευνητικών προβλημάτων. Έτσι π.χ., εάν ο έλεγχος συγκεκριμένου προβλήματος απαιτεί τη διεξαγωγή εργαστηριακού πειράματος, είναι αναγκαία η εξασφάλιση του κατάλληλου υλικού, όπως ενός δημοσιογραφικού μαγνητοφώνου, συστήματος ταχυδρομικών διευθύνσεων, βιντεοκάμερας, κ.ά.

Η αξιολόγηση του προβλήματος της έρευνας συνδέεται και με την ηθική διάσταση αυτής. Η ανειλικρίνεια του ερευνητή απέναντι στα υποκείμενα της έρευνας, σε συνδυασμό με τα κίνητρα με τα οποία καθοδηγείται και τις σκοπιμότητες που ενδεχομένως εξυπηρετεί, μπορεί να προκαλέσουν ζημία στα άτομα που διερευνώνται, να μεταβάλουν την αυτοαντίληψή τους και να θίξουν ατομικά δικαιώματά τους. Αντιθέτως, η έρευνα πρέπει να διακρίνεται από την αίσθηση της υπευθυνότητας του ερευνητή απέναντι στα ερευνητικά υποκείμενα, στον ίδιο βαθμό που αναμένει από αυτά να ανταποκριθούν. Αρχή οποιασδήποτε ερευνητικής προσπάθειας πρέπει να είναι η εμπιστοσύνη που θα εμπνέει ο ερευνητής γι' αυτό που επιχειρεί.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ

1. Γενικά

Τα γνωρίσματα των κοινωνικών φαινομένων σε κάθε κοινωνικό περιβάλλον, διερευνώνται με βάση τα δεδομένα που έχουν συγκεντρωθεί και τα οποία αναλύονται με ορισμένες μεθόδους. Τα δεδομένα μιας κοινωνιολογικής κλίμακας είναι τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων στηριγμένων σε κοινωνιολογικές ιδιότητες. Έτσι π.χ., δεδομένο θεωρείται η συγκεκριμένη απάντηση που δίνει ο νέος αγρότης που ερωτάται “επιθυμείς να ασκήσεις το γεωργικό επάγγελμα;”, η οποία απάντηση προσδιορίζει τη θέση του ερωτώμενου στην κλίμακα της μεταβλητής “επιθυμία των νέων να ασκήσουν το γεωργικό επάγγελμα”.

Τα δεδομένα-απαντήσεις μιας ομάδας ατόμων σε διάφορες μεταβλητές εμφανίζονται σε κοινωνιολογική μήτρα. Μια τέτοια μήτρα δεδομένων ομάδας 100 ατόμων με πέντε μεταβλητές είναι η ακόλουθη (πίνακας 3.1):

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1
*Κοινωνιολογική μήτρα δεδομένων**

Ερωτώμε- νος	Φύλο	Ηλικία	Μόρφωση	Οικογεν. κατάσταση	Επάγγελμα
1	V ₁₁	V ₁₂	V ₁₃	V ₁₄	V ₁₅
2	V ₂₁	V ₂₂	V ₂₃	V ₂₄	V ₂₅
3	V ₃₁	V ₃₂	V ₃₃	V ₃₄	V ₃₅
4	V ₄₁	V ₄₂	V ₄₃	V ₄₄	V ₄₅
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
100	V ₁₀₀₁	V ₁₀₀₂	V ₁₀₀₃	V ₁₀₀₄	V ₁₀₀₅

* Οι τιμές V_{ij} συνιστούν τα δεδομένα της κοινωνιολογικής έρευνας.

2. Έννοια και είδη μεταβλητών

Το χαρακτηριστικό ή η ιδιότητα για το οποίο συγκεντρώνονται πληροφορίες (δεδομένα) από τις μονάδες της ερευνώμενης ομάδας (πληθυσμού ή δείγμα-τος) καλείται μεταβλητή η οποία παίρνει διαφορετικές τιμές για τις μονάδες αυτές. Ομοίως, μεταβλητή καλείται η ιδιότητα ή το χαρακτηριστικό που παίρνει διαφορετικές τιμές σε επαναλήψεις μέτρησης. Αντίθετα, εάν η ιδιότητα ή το χαρακτηριστικό δεν μεταβάλλεται για κάθε μέλος της ομάδας ή στις διάφορες επαναλήψεις, ονομάζεται “σταθερά”. Μεταβλητές είναι π.χ. το φύλο, η ηλικία, η μόρφωση, το εισόδημα, το μέγεθος της οικογένειας, η παραδοσιακότητα, το ύψος δένδρου και το βάρος ζώου συγκεκριμένης ηλικίας σε δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά και οι εθνικές εισαγωγές και εξαγωγές ορισμένου προϊόντος, η γεννητικότητα, η κοινωνική συνοχή, το μέγεθος του πληθυσμού κ.λπ. μιας περιοχής σε περίοδο χρονικών στιγμών.

Οι μεταβλητές στις κοινωνικές και συμπεριφορικές επιστήμες διακρίνονται στους ακόλουθους τύπους:

1. Ποιοτικές - ποσοτικές μεταβλητές. Ποιοτικές χαρακτηρίζονται οι μεταβλητές “είδους”, των οποίων οι μονάδες δεν μπορούν να μετρηθούν αλλά μόνο να απαριθμηθούν (π.χ. φύλο, θρήσκευμα, επάγγελμα, οικογενειακή κατάσταση, καταγωγή κ.ά.). Μεταβλητές των οποίων τα δεδομένα παίρνουν ποσοτική μορφή σε μια κλίμακα μετρήσεων καλούνται ποσοτικές ή αριθμητικές (π.χ. ύψος, βάρος, μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης, εισόδημα, γεννητικότητα κ.ά.).

2. Συνεχείς - ασυνεχείς μεταβλητές. Στον τύπο αυτόν ανήκουν οι ποσοτικές μεταβλητές. Συνεχείς καλούνται εκείνες που παίρνουν οποιεσδήποτε τιμές (ακέραιες και δεκαδικές) σε μια κλίμακα μετρήσεων (π.χ. εισόδημα, μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης, γεννητικότητα, θνησιμότητα, καταναλωτικές δαπάνες ατόμων ή οικογενειών κ.ά.). Ασυνεχείς είναι οι μεταβλητές που παίρνουν μόνον ακέραιους αριθμούς (π.χ. μέγεθος οικογένειας, αριθμός δωματίων κατοικίας, πληθυσμός μιας περιοχής κ.ά.). Στην πράξη, πολλές από τις συνεχείς μεταβλητές θεωρούνται ασυνεχείς, με τη στρογγυλοποίηση σε ακέραιους των δεκαδικών αριθμών (π.χ. βάρος, ηλικία, μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης, εισόδημα, δαπάνες παραγωγής κ.ά.).

3. Ανεξάρτητες - εξαρτημένες μεταβλητές. Ανεξάρτητες ή πειραματικές θεωρούνται οι μεταβλητές που προϋποτίθεται ότι ασκούν επίδραση σε μια άλλη μεταβλητή, την εξαρτημένη, γι' αυτό και καλούνται και αιτιώδεις μεταβλητές. Εξαρτημένες είναι οι μεταβλητές που προϋποτίθεται ότι επηρεάζονται από τη μεταβολή των τιμών άλλης ή άλλων μεταβλητών, των ανεξάρτητων, δείχνοντας έτσι το βαθμό σχέσης ή συνάφειας που συνδέει την εξαρτημένη με την ανεξάρτητη (-ες). Έτσι π.χ., η συμμετοχή του γεωργού σε κοινωνικές εκδηλώσεις, το μέγεθος της επιχείρησής του, το εισόδημά του κ.λ.π. θεωρούνται ανεξάρτητες μεταβλητές που επηρεάζουν τις αποφάσεις του να εφαρμόζει τη νέα γεωργική τεχνολογία (εξαρτημένη μεταβλητή).

4. Ελεγχόμενες - μη ελεγχόμενες μεταβλητές. Ελεγχόμενες θεωρούνται εκείνες οι μεταβλητές που διατηρούνται σταθερές κατά τη διερεύνηση λοιπών μεταβλητών (π.χ. στη μελέτη των χαρακτηριστικών-μεταβλητών του άρρενα πληθυσμού ελέγχεται η μεταβλητή φύλο). Οι μη ελεγχόμενες μεταβλητές είναι δυνατόν να εμφανίζονται είτε ως άγνωστες είτε ως “σφάλμα”. Οι πρώτες δεν μπορούν να εντοπιστούν και να απομονωθούν, γι' αυτό αν περιληφθούν στη στατιστική ανάλυση προκαλούν, μερικές φορές, εσφαλμένη ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Σε ό,τι αφορά το σφάλμα, υποτίθεται ότι οι τιμές του κατανέμονται τυχαία και κανονικά, έτσι που πιστεύεται ότι δεν επηρεάζονται σοβαρά τα αποτελέσματα.

5. Μη παρεμβαίνουσες - παρεμβαίνουσες μεταβλητές. Μη παρεμβαίνουσες θεωρούνται οι μεταβλητές που ασκούν άμεση επίδραση σε κάποια άλλη, την εξαρτημένη, χωρίς να επηρεάζονται από την παρουσία τρίτων. Οι παρεμβαίνουσες μεταβλητές είναι εκείνες που γίνονται αιτία να εμφανίζεται, εσφαλμένα, ως άμεση η επίδραση τρίτων μεταβλητών επί της

εξαρτημένης. Για παράδειγμα, θεωρείται ότι το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης, η μόρφωση, ο βαθμός εκμηχάνισης επιδρούν άμεσα στη συμπεριφορά του γεωργού να εφαρμόζει νέες γεωργικές βελτιώσεις. Στην πραγματικότητα, η διαχειριστική ικανότητα του γεωργού λειτουργεί ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή που σχετίζεται, προς δύο κατευθύνσεις, τόσο με το μέγεθος της εκμετάλλευσης, τη μόρφωση και την εκμηχάνιση, όσο και με το βαθμό εφαρμογής των συγκεκριμένων γεωργικών βελτιώσεων.

6. Μονοθεματικές - πολυθεματικές μεταβλητές. Χαρακτηρίζονται ανάλογα με τον αριθμό των επιμέρους θεμάτων (προτάσεων, ερωτήσεων κ.λπ.) που αποτελούνται, προκειμένου να περιγραφούν αυτές πλήρως. Π.χ. οι μεταβλητές ηλικία, φύλο, μόρφωση είναι μονοθεματικές, γιατί αρκεί μια απάντηση για να τις περιγράψει πλήρως. Αντιθέτως, οι μεταβλητές παραδοσιακότητα, θρησκευτικότητα κ.λπ. και γενικότερα οι μεταβλητές που αναφέρονται σε στάσεις αποτελούνται από σημαντικό αριθμό επιμέρους “θεμάτων” σχετικών με την προς μέτρηση στάση και χαρακτηρίζονται πολυθεματικές.

7. Πραγματικές μεταβλητές - ψευδομεταβλητές. Πραγματικές θεωρούνται οι μεταβλητές οποιουδήποτε από τους προηγούμενους τύπους. Ψευδομεταβλητές, αντιθέτως, χαρακτηρίζονται οι κατηγορίες μιας ονομαστικής μεταβλητής που έχουν μετατραπεί, με τη χρησιμοποίηση αυθαίρετου κωδικού συστήματος αριθμών, σε τακτικούς αριθμούς, έτσι ώστε να είναι επιδεκτικές για αλγεβρική και στατιστική μεταχείριση και να εφαρμόζονται οι ίδιες μέθοδοι με αυτές που χρησιμοποιούνται στις μεταβλητές ισοδιαστημάτων και τις αναλογικές μεταβλητές. Η μετατροπή μιας διμερούς (διχοτομημένης) ονομαστικής μεταβλητής (π.χ. φύλο) είναι δυνατή με τη χρησιμοποίηση αυθαίρετως των αριθμών 1 και 0 που θα αντιστοιχούν στα αρρενα και θήλεα άτομα (ή αντιστρόφως). Η μετατροπή όμως μιας πολυμερούς ονομαστικής μεταβλητής (π.χ. οικογενειακή κατάσταση) είναι δύσκολη, γιατί ο ερευνητής πρέπει να δημιουργήσει ισάριθμες με τις κατηγορίες της ονομαστικής μεταβλητής ψευδομεταβλητές, αντιστοιχίζοντας τους αριθμούς 1, 2, 3 κ.λπ., πράγμα που είναι τελείως αυθαίρετο και χωρίς καμία λογική βάση. Στις περιπτώσεις αυτές πρέπει ή να θεωρήσει την πολυμερή μεταβλητή ως διμερή, δημιουργώντας έτσι δύο ψευδομεταβλητές με τους αριθμούς 1 και 0 (π.χ. για τη μεταβλητή οικογενειακή κατάσταση, οι κατηγορίες “ανύπαντρος”, “παντρεμένος”, “χήρος”, “διαζευγμένος”, μπορούν να μετατραπούν σε δύο ψευδομεταβλητές με τον αριθμό 1 για τους παντρεμένους και

0 για τους ανύπαντρους, χήρους και διαζευγμένους ή αντιστρόφως ή και με οποιονδήποτε άλλο συνδυασμό), ή να θεωρήσει διμερή κάθε κατηγορία της ονομαστικής μεταβλητής, δημιουργώντας έτσι ισάριθμες με τις κατηγορίες μεταβλητές (π.χ. οι τέσσερις προηγούμενες κατηγορίες θα μετατραπούν σε ισάριθμες διμερείς μεταβλητές). Η επιλογή του συνδυασμού των κατηγοριών σε ψευδομεταβλητές θα εξαρτάται από τα κριτήρια που θέτει ο ερευνητής, προκειμένου να χρησιμοποιήσει στη στατιστική ανάλυση την ονομαστική μεταβλητή.

8. Ονομαστικές, τακτικές, ισοδιαστημάτων και αναλογικές μεταβλητές. Η ονομασία τους καθορίζεται από τη μορφή της κλίμακας που χρησιμοποιείται για τη μέτρησή τους, όπως θα δούμε στην επόμενη παράγραφο.

3. Μέτρηση μεταβλητών

Μέτρηση χαρακτηρίζεται η διαδικασία προσδιορισμού της τιμής (μεγέθους) μιας μεταβλητής, με τη βοήθεια της κλίμακας μέτρησης και τη χρησιμοποίηση μιας μονάδας μέτρησης, ώστε οι σχέσεις μεταξύ των τιμών να αντιστοιχούν στις σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων, με σκοπό τον καθορισμό του βαθμού που κατέχει κάποιο άτομο ή επιδεικνύει συγκεκριμένο χαρακτηριστικό ή συμπεριφορά. Προϋπόθεση για τη μέτρηση είναι να υπάρχει κάποιος κανόνας (διαδικασία) που να μπορεί να εφαρμοστεί με συνέπεια σε κάθε επανάληψη της μέτρησης και σε όλες τις σχετικές μονάδες.

Οι μετρήσεις αφορούν, γενικά, σε μέγεθος κάθε φυσικού πράγματος ή σε ποσότητα πραγμάτων, όπως βάρος, επιφάνεια, απόσταση, χρόνος, εισόδημα κ.λπ. Μεθοδολογικά, η έννοια της μέτρησης δεν περιορίζεται, ωστόσο, σε φυσικά μεγέθη αλλά και σε ποιοτικά τα οποία ως ιδιότητες είτε υπάρχουν είτε απουσιάζουν. Μολονότι η αμφισβήτηση για τη μέτρηση των τελευταίων είναι έντονη, στην επιστημονική έρευνα υποστηρίζεται η ιδέα ότι “όλα είναι επιτρεπτά” όταν καταπιάνεται κανείς με το πρόβλημα της χειραγώγησης σημαντικών δεδομένων.

Οι χρησιμοποιούμενες για τη μέτρηση μονάδες είναι ανθρώπινες επινοήσεις που ορίζονται αυθαιρέτως, με σκοπό να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες ανάγκες μέτρησης, για τη μετάβαση από τη διαισθητική σύλληψη της αξίας-ιδιότητας στην πραγματική ποσοτική αποτίμηση αυτής. Για παράδειγμα, το

γραμμάριο, το δευτερόλεπτο, το εκατοστό, το ευρώ κ.ά. έχουν επινοηθεί και οριστεί ως μονάδες μέτρησης του βάρους, του χρόνου, του μήκους και της νομισματικής αξίας αγαθού, αντίστοιχα.

Η φιλοσοφία της αριθμητικής εκτίμησης –δηλαδή της ποσοτικής μέτρησης– ενός χαρακτηριστικού ή συμπεριφοράς εκφράζεται με δύο γνωστές ρήσεις: “αν κάτι υπάρχει, υπάρχει σε κάποια ποσότητα” και “αν υπάρχει σε κάποια ποσότητα, μπορεί να μετρηθεί”.

4. Δείκτες, κοινωνικοί δείκτες

Δείκτης είναι μέτρο ή σημείο παραστατικό μιας έννοιας το οποίο βασίζεται σε μια σειρά παρατηρήσεων. Ο δείκτης διατυπώνεται συχνά ως αριθμός (μπορεί να είναι ένας λόγος-αναλογία ή ένας σταθμικός μέσος).

Στην κοινωνιολογική έρευνα, η λέξη δείκτης –κοινωνικός– χρησιμοποιείται ευρύτατα για τη μελέτη και γενικά τη διερεύνηση των σχετικών μεταβολών σε διάφορα κοινωνικά φαινόμενα μεταξύ δύο ή περισσότερων καταστάσεων του μεγέθους που πρόκειται να διερευνηθεί. Στην πραγματικότητα, με τους κοινωνικούς δείκτες επιτυγχάνεται η αριθμογράφηση των αξιών.

Για πολλές από τις κοινωνιολογικές μεταβλητές που αφορούν σε λανθάνοντα χαρακτηριστικά ή σε ιδιότητες και ιδιαίτερα για μεταβλητές πολυδιάστατης μορφής, δεν έχουν βρεθεί και ίσως να μη βρεθούν κατάλληλες μονάδες άμεσης μέτρησης. Για παράδειγμα, η “κοινωνική απομόνωση”, η “κοινωνικοοικονομική θέση”, το “κοινωνικό γόητρο”, η “κοινωνική συνοχή” κ.ά., είναι μερικές από τις μεταβλητές που η ποσοτική απόδοσή τους με κάποιον αριθμό δεν αντανακλά την πραγματική ιδιότητα τους, αλλά ούτε και μετρά απευθείας αυτήν (πρόβλημα εγκυρότητας της μεταβλητής), είναι ωστόσο μια ερευνητική αναγκαιότητα. Το γεγονός ότι δεν είναι δυνατή η απευθείας μέτρηση πολλών κοινωνικών μεταβλητών δεν συνεπάγεται αποκλειστικά ότι παρόμοιες μεταβλητές δεν μπορούν να αναλυθούν ποσοστικά. Ο Durkheim σημειώνει ότι μια κοινωνική μεταβλητή (συγκεκριμένα ή “κοινωνική αλληλεγγύη”) δεν προσφέρεται σε ακριβή παρατήρηση, ούτε καν σε μέτρηση, και ότι “...πρέπει να υποκαταστήσουμε το εσωτερικό αυτό γεγονός, που μας διαφεύγει, με έναν εξωτερικό δείκτη και να μελετήσουμε το πρώτο κάτω από το φως του δεύτερου”. Ο Merton (1957:115), ακολουθώ-

ντας την κλασική αυτή διατύπωση, ορίζει το δείκτη ως ένα “σημείο μιας έννοιας”, του οποίου “η ιδεώδης σχέση με αυτό που υπονοεί, είναι ένα προς ένα. Τα στοιχεία –δείκτες– που χρησιμοποιούνται ως μέτρα του ερευνώμενου χαρακτηριστικού είναι ή συστατικά του χαρακτηριστικού αυτού ή έχουν κάποια σταθερή σχέση μαζί του”. Συμπερασματικά, δείκτης είναι μια μεταβλητή συγγενής και εξαρτώμενη προς τη μεταβλητή που κυρίως μας ενδιαφέρει, η οποία συχνά δεν ανταποκρίνεται πλήρως προς την έννοια της μεταβλητής την οποία αδυνατούμε να μετρήσουμε απευθείας. Βέβαια, η προσεγγισιμότητα του δείκτη προς την πραγματική έννοια της μεταβλητής τον καθιστά ατελή ως μέτρο της μεταβλητής που αντιπροσωπεύει, ιδιαίτερα μάλιστα λόγω του γεγονότος ότι ο δείκτης δεν μεταβάλλεται κατά το βαθμό που μεταβάλλεται η αντίστοιχη με αυτόν ερευνώμενη μεταβλητή. Συχνά στην κοινωνιολογική έρευνα, η χρήση κοινωνικών δεικτών που αναπληρώνουν μεταβλητές, ενδεχομένως να οδηγήσει σε ατελή συμπεράσματα ή σε συμπεράσματα αποκλίνοντα από αυτά που με τη λογική θα ερμήνευε ο ερευνητής. Όμως, οι δείκτες παραμένουν χρήσιμοι στην κοινωνιολογική έρευνα. Συχνά οι οικονομολόγοι τους χρησιμοποιούν για να καταγράψουν την πορεία της επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι κοινωνικοψυχολόγοι αναφέρονται σ’ αυτούς ως προς τις στάσεις και τις ανθρώπινες αξίες (κοινωνικές και ατομικές) στη βάση παρατηρήσιμων γεγονότων. Ο αφορισμός “οι πράξεις μετρούν παρά τα λόγια” υποστηρίζει την άποψη ότι οι πράξεις είναι πιο αξιόπιστοι δείκτες των στάσεων των ατόμων απ’ ό,τι τα λόγια τους. Εξάλλου, η χρησιμοποίηση μόνο δεικτών (εκφρασμένων ως ποσοστών, αναλογιών, μέσων κ.λπ.) με κάποια κοινή βάση είναι συχνά προτιμότερη από εκείνη της ταυτόχρονης ανάμιξης στη στατιστική ανάλυση αδρών αριθμών με δείκτες, γιατί έτσι περιορίζεται σημαντικά το πρόβλημα της σύγχυσης στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας.

5. Κλίμακες μέτρησης μεταβλητών

Οι κλίμακες μέτρησης είναι κανόνες απόδοσης αριθμητικών μεγεθών σε διάφορες όψεις αντικειμένων, χαρακτηριστικών ή ιδιοτήτων. Οι μετρήσεις μπορούν να γίνουν με τη χρησιμοποίηση είτε κοινών μονάδων μέτρησης (π.χ. ευρώ, χιλιόγραμμα, αριθμός ατόμων κ.λπ.), είτε βαθμών σε κλίμακα

αξιολόγησης ή διαβάθμισης (π.χ. η κοινωνική θέση του ατόμου μπορεί να ενταχθεί σε κλίμακα από 1 μέχρι 10, ή να ταξινομηθούν τα άτομα μιας ομάδας με βάση το φύλο τους στις κατηγορίες άρρενες και θήλεις).

Οι κλίμακες διαφοροποιούνται ανάλογα με το βαθμό ακρίβειας της μέτρησης των μεταβλητών. Για παράδειγμα, λέγοντας ότι ένα άτομο συμμετέχει συχνότερα από ένα άλλο σε κοινωνικές εκδηλώσεις, δεν προσδιορίζουμε αριθμητικά την υπεροχή του, ενώ αντιθέτως όταν πούμε ότι συμμετέχει ετησίως σε δέκα πολιτιστικές συγκεντρώσεις έναντι δύο κάποιου άλλου η ακρίβεια είναι εμφανής.

Στις κοινωνικές και συμπεριφορικές επιστήμες ορισμένες μεταβλητές είναι περισσότερο επιδεκτικές για ακριβή μέτρηση (π.χ. το εισόδημα), ενώ άλλες όχι (π.χ. η ικανοποίηση του ατόμου από τις συνθήκες εργασίας του). Κατ' ακολουθία, οι κλίμακες μέτρησης που θα χρησιμοποιηθούν είναι ανάλογες των μεταβλητών που πρόκειται να μετρήσουμε. Οι κλίμακες που χρησιμοποιούνται είναι (Hinkle et al. 1979:5-8, Guy et al. 1987:140-143) κατά ανοδική σειρά ακρίβειας, η ονομαστική, η τακτική, η κλίμακα ισοδιαστημάτων και η αναλογική κλίμακα. Καθεμία από αυτές προϋποθέτει τη δυνατότητα εκτέλεσης των εμπειρικών και μαθηματικών υπολογισμών της προηγούμενης (ατελέστερης) και κατέχει μία επιπλέον ιδιότητα. Οι δύο πρώτες κλίμακες χαρακτηρίζονται ποιοτικές επειδή μετρούν ποιοτικές μεταβλητές ή κατηγορικές επειδή διακρίνονται σε κατηγορίες, ενώ οι δύο τελευταίες είναι ποσοτικές (αριθμητικές) επειδή μετρούν ποσοτικές μεταβλητές. Η “πραγματική” μέτρηση θεωρείται ότι αρχίζει με την κλίμακα ισοδιαστημάτων.

Η κλίμακα που χρησιμοποιείται για μια συγκεκριμένη μεταβλητή δίνει και το αντίστοιχο όνομα σ' αυτή, έτσι που οι μεταβλητές να διακρίνονται σε ονομαστικές, τακτικές, ισοδιαστημάτων και αναλογικές.

Πολλές μεταβλητές είναι δυνατόν να μετρηθούν σε περισσότερες από μία κλίμακες. Ωστόσο, εάν δεν υπάρχουν ειδικοί ερμηνευτικοί λόγοι, είναι σκόπιμο για λόγους ακρίβειας να επιζητείται να χρησιμοποιηθεί εκείνη η κλίμακα που ανταποκρίνεται περισσότερο στη μεταβλητή που πρόκειται να μετρήσουμε.

5.1 Ονομαστική κλίμακα

Είναι η ατελέστερη κλίμακα μέτρησης μεταβλητών και χρησιμοποιείται αποκλειστικά για όλες τις ποιοτικές μεταβλητές. Στην κλίμακα αυτή η ταξι-

νόμηση των ατόμων μιας ομάδας γίνεται σε κατηγορίες που προσδιορίζονται με βάση ορισμένα κριτήρια. Οι κατηγορίες είναι ανεξάρτητης σειράς και αμοιβαία αποκλειόμενες, έτσι που ένα άτομο το οποίο εμφανίζεται σε μια κατηγορία αποκλείεται να εμφανίζεται σε άλλη, η δε θέση του στην κατηγορία αυτή καθορίζει την ομοιότητα ή τη διαφορά του έναντι άλλου και όχι τη σειρά ή το βαθμό υπεροχής ή υστέρησής του. Η μεταβλητή π.χ. φύλο διακρίνεται στις κατηγορίες άρρεν και θήλυ και η ταξινόμηση των ατόμων μιας ομάδας μπορεί να γίνει με βάση τις κατηγορίες αυτές. Μεταβλητές που μετρούνται σε ονομαστική κλίμακα είναι, επίσης, η οικογενειακή κατάσταση, το επάγγελμα, το θρήσκευμα, η φυλή, η καταγωγή, ο τύπος της γεωργικής εκμετάλλευσης κ.ά.

Στην ονομαστική κλίμακα είναι δυνατή η χρησιμοποίηση αριθμών, με συμβολική όμως σημασία ή γραμμάτων ως τρόπου κωδικοποίησης των κατηγοριών της μεταβλητής. Μερικές φορές, αντίθετα, οι κατηγορίες στην ονομαστική κλίμακα παίρνουν αριθμούς (π.χ. το 0 για το άρρεν φύλο και 1 για το θήλυ ή αντίθετως) και χρησιμοποιούνται στη στατιστική ανάλυση ως ψευδομεταβλητές.

Η χρήση της ονομαστικής κλίμακας περιορίζει σοβαρά την ακρίβεια των συμπερασμάτων που μπορεί κανείς να εξαγάγει, μια και στηρίζεται στον καθορισμό της ομοιότητας ή της διαφοράς των κατηγοριών της μεταβλητής παρά στην ένταση ή στην απόσταση μεταξύ τους. Συνεπώς, η κλίμακα αυτή θα χρησιμοποιείται μόνο για τυπολογίες ή ταξινομήσεις ατόμων σε κατηγορίες χωρίς λογική σειρά διάταξης.

Η ονομαστική κλίμακα δεν αποκλείει ωστόσο την έστω και περιορισμένη χρήση στατιστικών μεθόδων. Επειδή οι κατηγορίες της μεταβλητής διατάσσονται ανεξαρτήτως σειράς, δεν υπάρχει κίνδυνος απώλειας πληροφοριών. Έτσι, τα στατιστικά μεγέθη που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, βασισμένα στην απαρίθμηση και όχι στη μέτρηση των ατόμων, είναι οι σχετικές ή και οι απόλυτες συχνότητες σε καθεμιά από τις κατηγορίες της ονομαστικής μεταβλητής, η επικρατούσα τιμή ή μέγιστη συχνότητα (Hinkle et al. 1979:35,39) και οι συντελεστές συνάφειας C , ϕ^2 ή V του Cramér. Ο πιο συχνός στατιστικός έλεγχος δεδομένων που μετρούνται σε ονομαστική κλίμακα είναι ο μη παραμετρικός έλεγχος με το χ^2 . Ο έλεγχος αυτός γίνεται με τη χρησιμοποίηση πινάκων διασταυρώσεων (πινάκων διπλής εισόδου), στους οποίους τα φαινία φέρουν αριθμούς με μορφή απόλυτων συχνοτήτων.